

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKO-NĚMECKÝCH AREÁLOVÝCH STUDIÍ A GERMANISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ČESKOSLOVENSKO-ZÁPADONĚMECKÉ VZTAHY BĚHEM KONÁNÍ
KONFERENCE O BEZPEČNOSTI A SPOLUPRÁCI V EVROPĚ (1975)

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D.

Autor práce: Veronika Kubíková

Studijní obor: Česko-německá areálová studia

Ročník: 4

2024

Prohlašuji,

že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

V Českých Budějovicích dne 03.05.2024

.....

Veronika Kubíková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu PhDr. Miroslavu Šeptákovi, Ph.D., za odborné vedení, vstřícný přístup a cenné rady, které mi udělil při psaní mé bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá československo-západoněmeckými vztahy během konání Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Uvedené mezinárodní setkání představovalo historický milník v kontextu politiky détente a svými důsledky podstatně ovlivnilo mezinárodní politiku, včetně mezistátních vztahů. Práce se nejprve zaměřuje na průběh a výsledek Helsinské konference. Následně bude přiblížen proces vývoje vztahů mezi Československou socialistickou republikou a Spolkovou republikou Německo, především z pohledu dochovaných diplomatických dokumentů.

Klíčová slova

Jednání; politika détente; Ostpolitik; československo-západoněmecké vztahy; Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě; Závěrečný akt.

Abstract

The bachelor thesis deals with Czechoslovak-West German relations during the Conference on Security and Cooperation in Europe. This international meeting represented a historical milestone in the context of détente politics and its consequences significantly influenced international politics, including interstate relations. This thesis first focuses on the course and outcome of the Helsinki Conference. Subsequently, the process of the development of relations between the Czechoslovak Socialist Republic and the Federal Republic of Germany will be presented, primarily from the perspective of surviving diplomatic documents.

Key words

Peace talks; Détente; Ostpolitik; Czechoslovak-West German relations; Conference on Security and Cooperation in Europe; Final Act.

Obsah

Úvod	8
Seznam použitých zkratk	11
1 Vztahy mezi ČSSR a SRN na počátku 70. let.....	12
1.1 Brandtova východní politika	12
1.2 Smlouvy se státy východního bloku	14
1.3 Pražská smlouva	16
1.4 Hospodářské vztahy	18
2 Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE).....	20
2.1 Studená válka a události předcházející KBSE.....	20
2.2 KBSE a její průběh	22
2.2.1 Fáze konference.....	23
2.2.2 Závěrečný akt	24
2.3 Přeměna KBSE na Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE)....	27
2.4 Postoj Východu ke KBSE	28
2.4.1 Reakce Československa na KBSE.....	30
2.5 Postoj Západu ke KBSE	32
3 Od Pražské smlouvy ke KBSE.....	35
3.1 Návštěva Chňoupka v SRN.....	35
3.2 Návštěva Gehlhoffa v ČSSR	38
3.3 Návštěva Genschera v Praze z pohledu ČSSR	40
3.4 Návštěva Genschera v Praze z pohledu SRN	45
3.5 Setkání kancléře Schmidta s prezidentem Husákem v Helsinkách	47
3.6 Vztahy mezi ČSSR a SRN po KBSE.....	51
Závěr.....	54
Seznam odborné literatury a elektronických zdrojů.....	56
Archivní dokumenty	56

Vydané prameny institucionální povahy	56
Odborná literatura.....	56
Elektronické zdroje.....	58
Seznam vyobrazení	60

Úvod

Sedmdesátá léta 20. století znamenala v mnoha ohledech důležitý milník pro vztahy mezi SRN a státy východního bloku, do kterého se řadilo i Československo. Velký podíl je přitom přikládán osobnosti Willyho Brandta a jeho „*Neue Ostpolitik (nové východní politiky)*“. Počátky Východní politiky sahají až do přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, avšak až nástup Willyho Brandta jako spolkového kancléře v roce 1969 znamenal kvalitativní změnu vztahů se státy východního bloku. Spolková vláda se postupně od smluv se Sovětským svazem, Polskou lidovou republikou a Německou demokratickou republikou dostala k uzavření Pražské smlouvy, kde klíčový bod představovala Mnichovská dohoda, na jejíž interpretaci měly obě strany odlišný názor.

Československo-západoněmecké vztahy v sedmdesátých letech byly značným způsobem ovlivněny Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která se stala významným hybatelem mezinárodní politiky v průběhu tzv. studené války. Toto mezinárodní setkání a celý jeho průběh znamenal důležitý historický okamžik na poli multilaterálních vztahů všech zúčastněných států a politiky *détente*. Závěrečný akt, který byl výsledkem Konference, představoval soubor zásad a principů, jež vznikly především na základě kompromisů východní a západní Evropy. Zejména otázka lidských práv představovala nejkontroverznější bod vzájemných diskusí.

Cílem bakalářské práce je analýza vztahů mezi Československou socialistickou republikou a Spolkovou republikou Německo v souvislosti s přípravou a konáním Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, proběhnuvší v roce 1975, především prostřednictvím studia archivních pramenů. Text práce je koncipován chronologicky; výklad klíčových událostí je přizpůsoben lineárnímu toku času.

V první kapitole se zabývám nástínem relací mezi ČSSR a SRN v první polovině sedmdesátých let, zejména tedy Brandtovo východní politikou a jejím dopadem na východoevropské státy, včetně Československa. Mimo jiné se zaměřuji na hospodářské vztahy mezi oběma zeměmi. V této části práce jsem využila odbornou literaturu v podobě několika knižních publikací, z toho za primární považuji monografii od Jaroslavy Plškové *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*, která detailně analyzuje politiku Willyho Brandta aplikovanou na státy východní Evropy. Dalším důležitým zdrojem je kniha *Mírové uspořádání s Německem* s podtitulem *Od protihitlerovské koalice k Česko-německé deklaraci* od Jaroslava Kučery, který zde analyzuje, jak už název napovídá, proces mírového uspořádání s Německem

a československou účast na něm v časovém horizontu více než šedesáti let. Neméně důležitá je publikace *Dějiny Německa* od autorů Helmuta Müllera, Hanny Vollrathové a Karla Friedricha Kriegera, ta obsahuje souhrnné dějiny našeho německého souseda od dávné minulosti do roku 1995. Kniha je velmi přehledná a výstižná, stejně jako další monografie s názvem *Zdařilá demokracie* s podtitulem *Dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek* od Edgara Wolfruma, popisující poválečné dějiny Spolkové republiky. Čerpala jsem rovněž z monografie od Christopha Buchheima a kol. s názvem *Československo a dva německé státy*. Nemůžu opomenout ani knihu od německy píšícího autora Petera Bendera s názvem *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen: vom Mauerbau bis zur Vereinigung*, která mi poskytla užitečné informace především o „nové východní politice“ Willyho Brandta. K přiblížení tématu Pražské smlouvy mi byla nejpřínosnější kniha od historika Radko Břacha *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*. Břach měl v devadesátých letech 20. století jako jeden z prvních historiků možnost studovat dochované materiály z provenience československého Ministerstva zahraničí. Rovněž mi byl nápomocný článek historika Jindřicha Dejmka s názvem *Diplomacie komunistického Československa a definitivní zneplatnění Mnichovské dohody (1948-1973/74)*. K nástinu vztahů v hospodářské oblasti mi přispěl článek Ivana Jakubce z časopisu *Acta Oeconomica Pragensia*, který lze najít pod názvem *Československo-západoněmecké obchodněpolitické a dopravněpolitické vztahy v období 1968-1989*.

V druhé části práce se zaměřuji na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), přičemž postupně zmiňuji klíčové události až do konání summitu. Co se týče KBSE, pozornost zaměřuji na její přípravu, dále na celý průběh a vývoj, zejména pak Závěrečný akt. Ten se dělil do tří tematických „košů“, které se věnují principům a závazkům, jako jsou například neporušitelnost hranic, spolupráce mezi státy v různých oblastech a lidská práva. Následně uvádím, jakou pozici zaujaly východní a západní státy k Závěrečnému aktu. O studené válce poskytuje informace historik John Harper ve své knize *The Cold War*. Rovněž jsem využila publikaci Petra Druláka s názvem *Metafory studené války: interpretace politického fenoménu*. Jako nejvíce užitečný zdroj v rámci helsinského summitu se mi jevila knižní publikace politologa Daniela Thomase *Helsinský efekt: mezinárodní zásady, lidská práva zánik komunismu*, která velmi srozumitelně analyzuje helsinskou problematiku v celém jejím komplexu. Neméně důležitý je článek Jindřicha Dejmka z knihy *Bezčasi: Československo v letech 1972-1977*, v němž autor líčí situaci v ČSSR v první polovině sedmdesátých let dvacátého století v souvislosti

s Helsinskou konferencí. Oficiální dokumenty Konference obsahuje publikace *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*. O Závěrečném aktu píšou i autoři Martin a Linda Janků ve své knize *Politické a právní základy evropských integračních seskupení*. Důležité informace mi poskytla zahraniční publikace M. C. Morgana s názvem *The Final Act: The Helsinki Accords and the Transformation of the Cold War*. Významným příspěvkem mi byla kniha již zmíněného Jindřicha Dejmka a kolektivu českých a slovenských historiků *Československo: dějiny státu*, která mapuje dějiny republiky od první světové války až do roku 1992. Jako jeden z mála internetových zdrojů jsem využila webovou stránku *Osce.org*, která kromě stručného přehledu o minulém dění obsahuje i veškeré informace o současné formě Konference, přejmenované na Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě.

Ve třetí kapitole se věnuji analýze československo-západoněmeckých vztahů v souvislosti s konáním Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Bilaterální relace uvedených států byly na základě důsledků tohoto summitu markantně ovlivněny. V kvalifikační práci se zaměřuji na jednotlivá setkání, k nimž došlo před a během Helsinské konference, a jež představovala značný pokrok v řešení různých otázek, například hospodářských, kulturních či humanitárních. Vycházela jsem především z nevydaných archivních pramenů institucionální povahy, které jsem studovala v Archivu Ministerstva zahraničních věcí. Důležité materiály mi poskytl fond *Teritoriální odbor-tajné*. Za nejužitečnější pokládám návštěvu Národního archivu v Praze, kde jsem zohlednila fond *Komunistická strana Československa - ústřední výbor 1945-1989, Praha - předsednictvo 1971-1976*, který obsahuje dříve důvěrné dokumenty nejvyššího československého stranického orgánu. V tomto fondu jsem našla zásadní materiály pro mou práci, včetně těch o průběhu návštěv nejvyšších politických představitelů ČSSR a SRN. Na jejich základě je možné si povšimnout, jakým způsobem přemýšleli tehdejší političtí aktéři. V menším měřítku jsem využila fond *Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřížkový archiv III., Praha (1945) 1952-1987*, který uchovává výstřížky československých a zahraničních periodik. Zohlednění archivních dokumentů pokládám z hlediska své bakalářské práce za nezastupitelné. Mnohdy bylo obtížné zmíněné archivní materiály interpretovat, jelikož se vyznačují typickou dobovou rétorikou. Jako jeden z primárních zdrojů mi sloužila edice diplomatických dokumentů *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*, konkrétněji se jednalo o leta 1974 a 1975.

Seznam použitých zkratek

CDU – Christlich Demokratische Union Deutschlands (Křesťanskodemokratická unie Německa)

CSU – Christlich-Soziale Union in Bayern (Křesťansko-sociální unie Bavorska)

ČSSR – Československá socialistická republika

EHS – Evropské hospodářské společenství

ES – Evropská společenství

FDP – Freie Demokratische Partei (Svobodná demokratická strana)

KBSE – Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

MPR – Multilaterální přípravné rozhovory

MZV – Ministerstvo zahraničních věcí

NATO – North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)

NDR – Německá demokratická republika

NSR – Německá spolková republika

OBSE – Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě

OSCE – Organization for Security and Cooperation in Europe

OSN – Organizace spojených národů

PLR – Polská lidová republika

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci

SOSV – Snížení ozbrojených sil a výzbroje

SPD – Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálnědemokratická strana)

SRN – Spolková republika Německo

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

USA – United States of America (Spojené státy americké)

1 Vztahy mezi ČSSR a SRN na počátku 70. let

Pro navázání vztahů Spolkové republiky se státy východního bloku byl klíčový především rozvoj relací Západu se Sovětským svazem. Druhá polovina padesátých let i celá šedesátá léta měla v rámci sovětsko-západoněmeckých vztahů charakter napětí a opatrného vývoje, a to i po navázání diplomatických styků. Změna nastala až s nástupem Willyho Brandta¹ a sociálně-liberální koalice v roce 1969, jelikož tato vláda a její „nová“ východní politika začala zlepšovat vztahy s východním blokem, především díky ochotě přistoupit na kompromisy a prostřednictvím tzv. východních smluv. Ty byly pak doprovázeny dalšími úmluvami o spolupráci v oblasti hospodářství, cestovního ruchu nebo kultury a sportu.² Co se týče ČSSR, její vztahy k Západu byly dočasně zastaveny kvůli invazi vojsk Varšavské smlouvy, avšak mohly být v podmínkách postupující *détente*³ mezi SSSR a Západem postupně obnoveny a rozvíjeny (zejména z hospodářských důvodů), a to i především po nástupu pragmatičtějšího Bohuslava Chňoupeka⁴ do čela československé diplomacie.⁵

1.1 Brandtova východní politika

Počátky Brandtovy východní politiky sahají až do přelomu padesátých a šedesátých let, kdy se ukázalo, že dosavadní bonnská strategie musí být vůči východnímu bloku změněna. Tedy již za dob Konrada Adenauera⁶ a Ludwiga Erharda⁷ bylo projeveno úsilí o zlepšení vztahu k Sovětskému svazu a zemím střední a východní Evropy. Velká část politiků Spolkové republiky si rovněž byla vědoma faktu, že je potřeba zmírnit důsledky

¹ Willy Brandt (1913-1992), německý politik, bývalý starosta Západního Berlína, spolkový kancléř Západního Německa (1969-1974), předseda Sociálnědemokratické strany Německa (SPD) (1964-1987).

² BAŠTOVÁ, Petra. *Třetí pilíř zahraniční politiky?: západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století*. Praha: Academia, 2018, s. 151-152. ISBN 978-80-200-2797-9.

³ Détente, neboli Politika détente (z francouzského překladu: uvolnění napětí) je v mezinárodní politice používána ve spojitosti se studenou válkou a snahou o snižování napětí mezi SSSR, USA a Čínou.

⁴ Bohuslav Chňoupek (1925-2004), československý politik, diplomat a publicista, ministr zahraničních věcí ČSSR (1971-1988), poslanec Sněmovny Federálního shromáždění (1972-1990). Chňoupkovi a jeho diplomatům se podařilo završit mnoho jednání se západními partnery, která předtím trvala i desetiletí. Mimo jiné podnikal diplomatické cesty i mimo „blok“ (např. Japonsko, Argentina, země třetího světa). Vedle G. Husáka a předsedy vlády L. Štrougala se stal nejviditelnější osobou normalizačního režimu. Dostupné z: DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 648. ISBN 978-80-7277-572-9.

⁵ DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, s. 37. ISBN 80-86547-07-8.

⁶ Konrad Adenauer (1876-1967), německý politik, spolkový kancléř (1949-1963), předseda Křesťanskodemokratické unie (CDU) (1950-1966).

⁷ Ludwig Erhard (1897-1977), německý ekonom, ministr hospodářství bavorské zemské vlády, spolkový ministr hospodářství, spolkový kancléř (1963-1966), předseda CDU (1966-1967).

rozdělení s NDR a pomoci lidem, kteří zde žijí. Stále více západoněmeckých politiků mluvilo o uznání NDR, a to například přes tzv. „zevropštění německé otázky“, což by znamenalo řešení německého problému společně s překonáním všeobecného rozdělení Evropy.⁸ Dalším důležitým milníkem byla myšlenka Egona Bahra⁹ o „sblížení ke změně“ a jeho stejnojmenná kniha (1963), mimo jiné i monografie Fritze Erlera¹⁰ s názvem „Návrhy na rozhovory s Polskem o uznání hranice na Odře a Nise“ (1965). Je nutné zmínit i vystoupení Willyho Brandta ve Spolkovém sněmu v roce 1964. To vše předcházelo roku 1966, kdy byla vytvořena velká koalice, což bylo považováno za rozhodující zlom, který umožnil první kroky směrem k nové Ostpolitice.¹¹

Velká koalice byla však od počátku pro mnohé politiky Unie a SPD pouze na dobu určitou. Během prezidentských voleb v květnu roku 1969 uspěl ve třetím kole Gustav W. Heinemann¹², kandidát SPD, jelikož získal hlasy i od většiny volitelů FDP, což naznačovalo, že je možná koalice SPD a FDP, která vznikla při volbách do Spolkového sněmu v září 1969¹³. O měsíc později se Willy Brandt stal spolkovým kancléřem, Walter Scheel byl jmenován vicekancléřem a ministrem zahraničí.¹⁴

Zásadní rozdíl mezi „Ostpolitik“ a obecnou politikou uvolňování byl aspekt na politiku usmíření. Spolková republika musela čelit především odkazu druhé světové války, který zde zanechala, a který byl brán jako útočný a vyhlazovací. Německá strana tak musela v prvním kroku akceptovat „výsledky dějin“ se všemi oběťmi, které s sebou nesla německá porážka, a uvést je do příčinných souvislostí s rolí Německa před a během

⁸ Jiní politici prosazovali tzv. „politiku malých kroků“, což znamenalo, že chtěli u světové veřejnosti projevit vůli Němců ke znovusjednocení a udržet německou otázku otevřenou.

⁹ Egon Bahr (1922-2015), německý politik, státní tajemník ve spolkovém kancléřství (1969-1972), ministr pro zvláštní úkoly (1972-1974), ministr pro hospodářskou spolupráci (1974-1976).

¹⁰ Fritz Erler (1913-1967), německý politik, člen Sociálně demokratické strany Německa (SPD), člen Německého spolkového sněmu (1949-1967).

¹¹ Velká koalice se skládala z křesťanských demokratů (CDU/CSU) a sociálních demokratů (SPD). Tato koalice vznikla po krizi koalice CDU/CSU a Svobodné demokratické strany FDP.; PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999, s. 12-13. ISBN 80-85864-75-4.

¹² Gustav Walter Heinemann (1899-1976), německý politik, spolkový prezident (1969-1974).

¹³ Unie ve volbách získala nejvyšší počet 242 křesel, SPD získala 224 a FDP 30. Unie tak očekávala, že spravedlivě vyhraje. Nepočítala však s možností sociálně-liberální koalice. Dostupné z: WOLFRUM, Edgar, *Zdařilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek*. Studium (Barrister & Principal). Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008, s. 244. ISBN 978-80-87029-43-5.

¹⁴ Walter Scheel (1919-2016), německý politik, člen liberální strany FDP, ministr zahraničí SRN a vicekancléř (1969-1974), roku 1974 krátce pověřen výkonem funkce spolkového kancléře, spolkový prezident (1974-1979); MÜLLER, Helmut M, VOLLRATH, Hanna a KRIEGER, Karl-Friedrich. *Dějiny Německa*. Dějiny států. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 394. ISBN 80-7106-125-5.

druhé světové války. SRN však ne vždy souhlasila s gesty a postoji spolkového kancléře.¹⁵

1.2 Smlouvy se státy východního bloku

Již na podzim roku 1967 započal dialog mezi Spolkovou republikou a Sovětským svazem, byl však dočasně přerušen z důvodu invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Na návrh SSSR ze dne 12. září 1969 obnovit jednání na téma zřeknutí se síly, oznámil ministr zahraničí Walter Scheel, že spolková vláda souhlasí a je ochotna pokračovat v rozhovorech v Moskvě. Během prosince téhož roku se uskutečnily tři rozhovory mezi západoněmeckým velvyslancem Helmutem Allardtem¹⁶ a sovětským ministrem zahraničních věcí Andrejem Gromykem¹⁷. Sovětský svaz uvedl, že i přes neochotu změnit svá stanoviska, má zájem na výměně názorů o řadě dvoustranných a mnohostranných problémů. Brandtova pozice na scéně vnitřní politiky začala slábnout, proto se pod časovým tlakem rozhodla bonnská vláda vyslat do Moskvy státního tajemníka Egona Bahra, který měl za kancléře odmítnout vznesené požadavky Kremlu. Jeho rozhovory s Gromykem, trvající celkem 50 hodin a proběhnuvší během čtrnácti setkání mezi lednem a květnem 1970, zahrnovaly předběžná jednání o německo-sovětské smlouvě, respektování územní celistvosti a neporušitelnosti hranic, rovněž se diskutovalo o otázce uznání NDR a postavení Západního Berlína. Během této etapy jednání se stanoviska obou stran neshodla. Výsledkem výměn názorů mezi moskevskou a bonnskou vládou, které pokračovaly v druhém kole po krátkodobé přestávce, se stal Bahrův dokument.¹⁸ Poté, co se obě strany v květnu 1970 přesvědčily, že se do jisté míry shodují, započalo jednání o smlouvě, které bylo uskutečněno pod vedením Waltera Scheela. Sovětsko-německá smlouva byla 12. srpna 1970 v Moskvě podepsána spolkovým kancléřem Brandtem a ministrem zahraničních věcí Scheelem za SRN

¹⁵ GOTTFRIED, Niedhart. Západoněmecká „Ostpolitik“ a normalizace vztahů s Československem 1967-1973; In: BUCHHEIM, Christoph, ed. *Československo a dva německé státy*. Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Kristina Kaiserová – Albis international, 2011, s. 101. ISBN 978-80-86971-28-5.

¹⁶ Helmut Allardt (1907-1987), západoněmecký diplomat a velvyslanec Spolkové republiky v Jakartě, Madridu a Moskvě.

¹⁷ Andrej Andrejevič Gromyko (1909-1989), sovětský politik a diplomat, ministr zahraničních věcí (1957-1985), předseda Nejvyššího sovětu (1985-1988).

¹⁸ Bahrův dokument („Bahr-Papier“) představuje deset zásad, které jsou výsledkem jednání státního tajemníka Bahra a sovětského ministra zahraničních věcí Gromyka. Osmý bod dokumentu pojednává o otázce spojené s neplatností mnichovské dohody. Již během výměny názorů podepsal SSSR Smlouvu o přátelství s ČSSR, ve které se shodují s názorem na mnichovskou dohodu. Tyto skutečnosti zdůrazňují význam sovětsko-německé smlouvy pro ČSSR. Dostupné z: PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*, s. 29.

a předsedou vlády Alexejem Kosyginem¹⁹ a ministrem zahraničních věcí Andrejem Gromykem za SSSR.²⁰

Další na řadě byla smlouva s Varšavou, přičemž klíčová byla otázka hranice na Odře a Nise, která představovala ve vztazích Západního Německa k Východu jeden z nejzávažnějších problémů a tvořila velkou část německo-sovětských, ale především německo-polských rozhovorů. Jak stručně shrnul historik Jaroslav Kučera, spor spočíval v „*interpretaci ustanovení o polské západní hranici v Postupimské dohodě*“²¹. Země východního bloku pokládaly tato ustanovení za konečné rozhodnutí, které mělo být mírovou smlouvou pouze potvrzeno, zatímco Spolková republika a západní státy byly toho názoru, že pouze mírová smlouva uzavřená se svobodně zvolenou celoněmeckou vládou by mohla konečné rozhodnutí o polsko-německé hranici akceptovat. Polsko mělo v této sporné otázce podporu všech svých spojenců, naopak západní spojenci sice souhlasili s postojem SRN, avšak mírovou smlouvu chápali více jako formální a nepočítali se skutečnou změnou hranice.²² V úvahu se braly i další problémy jako odsun německého obyvatelstva z území za Odrou a Nisou, právní postavení německé menšiny žijící v Polsku, nebo otázka hospodářství a navazování diplomatických vztahů.²³

V květnu 1969 byla spolkové vládě nabídnuta smlouva o konečném uznání stávajících polských hranic, na což o pár dní později reagoval Willy Brandt (tehdy ještě jako ministr zahraničí) nabídkou jednání o zřeknutí se síly „při zahrnutí problému hranic“.²⁴ Kromě toho zopakoval pohled spolkové vlády na stanovení hranic, zároveň však projevil pochopení pro polský národ a prohlásil, že ještě před uzavřením úmluvy je možné danou situaci vyřešit. Ve Varšavské smlouvě²⁵ se neobjevila žádná formule o uznání hranice na Odře a Nise. Strany se při popisu „nynější hraniční linie“ výslovně odvolaly na „protokol“ postupimské konference a prohlásily, že tvoří „západní státní

¹⁹ Alexej Nikolajevič Kosygin (1904-1980), sovětský politik, funkcionář Komunistické strany Sovětského svazu, předseda Rady ministrů Sovětského svazu (tj. vlády SSSR) (1964-1980).

²⁰ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999, s. 28-29. ISBN 80-85864-75-4.

²¹ KUČERA, Jaroslav. *Mírové uspořádání s Německem: od protihitlerovské koalice k Česko-německé deklaraci*. Praha: Dokořán, 2018, s. 207. ISBN 978-80-7363-912-9.

²² Tamtéž, s. 207-208.

²³ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*, s. 47.

²⁴ Tamtéž, s. 47.

²⁵ Při příležitosti podepsání varšavské smlouvy došlo v roce 1970 k události, při níž spolkový kancléř Willy Brandt poklekl před pomníkem připomínajícím povstání ve varšavském ghettu. Toto gesto se stalo milníkem v německo-polských vztazích. Dostupné z: SUCHÁ, Lucie. A Německo pokleklo před Polskem. Brandtovo gesto vstoupilo do dějin. *Idnes.cz* [online]. Praha: Mafra, © 1998–2024, 8.12.2010 [cit. 2024-03-03]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/a-nemecko-pokleklo-pred-polskem-brandtovo-gesto-vstoupilo-do-dejin.A101207_183950_zahranicni_vel.

hranici Polské lidové republiky“. Tím se smlouva vyhnula nutnosti uvádět, že se týkala hraniční linie, která nebyla hranicí SRN.²⁶

Je nutno zmínit také Smlouvu o základech vztahů mezi NDR a SRN.²⁷ Hlavním cílem Německé demokratické republiky bylo její uznání ze strany Spolkové republiky, na což navazoval další cíl v podobě členství v mezinárodních organizacích, zejména OSN. Bonn si kladl za cíl především přistoupení NDR na západoněmecké představy, dále usiloval o usnadnění života lidí skrze možnosti zintenzivnění návštěv a kontaktů, čímž chtěl zlepšit pohled na Spolkovou republiku ze strany východoněmeckých obyvatel. Mimo jiné si Spolková republika přála například uvolnění vnějších vztahů Bonnu k východním zemím ze strany NDR. Jelikož obě strany hodlaly uzavřít dohodu co nejdříve, postupovala jednání v rychlém tempu. Smlouva o základech vztahů byla podepsána 21. prosince 1972 ve východním Berlíně.²⁸

1.3 Pražská smlouva

Mnichovská dohoda se stala symbolem pro brutální hrozby násilí a krátkozrakých, slabých ústupků. Pro Československo znamenal hluboké narušení jeho sebevědomí.²⁹ ČSSR zastávala již od války názor, že má být Mnichovská dohoda od samotného počátku považována za neplatnou. Toto právní stanovisko bylo opakovaně propagováno nejenom v šedesátých letech prostřednictvím různých oficiálních prohlášení. Klíčový byl zejména rozhovor československého prezidenta Antonína Novotného³⁰ v německém periodiku *Der Stern* v roce 1963, během něhož požadoval po bonnské vládě „jasné“ prohlášení, že Mnichov je „neplatný“. Totožný požadavek, avšak s důležitým dovětkem „od samého počátku“, byl poprvé vznesen v prvním kole sondážních jednání o výměně obchodních zastoupení v roce 1964, ukázalo se však, že spolková vláda takové prohlášení brala jako nepřijatelné, navíc pro ni plné narovnání vztahů s ČSSR nebylo zatím aktuální.³¹ Praha na postoj Bonnu k Mnichovu reagovala zvýšením tlaku na dalších místech. Nejdříve

²⁶ KUČERA, Jaroslav. *Mírové uspořádání*, s. 209.

²⁷ Ještě před touto smlouvou vznikla mezi SRN a NDR dopravní smlouva, která byla podepsána 26. května 1972.

²⁸ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*, s. 100-101.

²⁹ BENDER, Peter. *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen: vom Mauerbau bis zur Vereinigung*. 4. Aufl. Deutsche Geschichte der neuesten Zeit vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996, s. 35. ISBN 3-423-04528-0.

³⁰ Antonín Novotný (1904-1975), československý politik a funkcionář KSČ, první tajemník KSČ (1953-1968), československý prezident (1957-1968).

³¹ Spolková vláda byla přesvědčena, že dohoda byla původně vytvořena v souladu s právem a že se to změnilo vpádem Adolfa Hitlera do Československa v březnu 1939. Dnes tedy spolková vláda z této dohody neodvozuje žádná územní práva. Německá strana byla ochotna přijmout, aby tato fakta byla zahrnuta ve smlouvě. Dostupné z: PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*, s. 125.

si získala podporu svých spojenců, poté opět apelovala na spolkovou vládu v Bukurešťské deklaraci z roku 1966 nebo v prohlášení setkání evropských komunistických států v Karlových Varech o rok později. Československo se snažilo o legitimitě svého požadavku přesvědčit i západní státy, konkrétně oslovilo signatáře Mnichovské dohody, Francii a Velkou Británii. Francie potvrdila své stanovisko z válečné doby o neplatnosti Mnichova³², nicméně na vyjádření Londýna čekali českoslovenští diplomaté déle. Velká Británie sice označila Mnichovskou dohodu za „nespravedlivou“ nebo „nebezpečnou“, přitom se však odvolala na „posvátnost“ smluv s tím, že je rozdíl, když se nějaká dohoda označí za nespravedlivou nebo když padne tvrzení, že vůbec nebyla.³³

Jednání s ČSSR mohlo být zahájeno až po uzavření smlouvy se Sovětským svazem a po úspěšném zakončení diskusí s Polskem.³⁴ V říjnu roku 1970 navštívil Prahu legační rada Jürgen Alten³⁵ za účelem „průzkumu terénu“, přičemž jednal s Jiřím Götzem³⁶, následně byl přijat Milanem Klusákem³⁷. Jelikož Alten se nijak konkrétně nevyjádřil, nechtěla československá vláda podnikat žádné kroky k urychlení jednání s Bonnem. První iniciativu projevila SRN na začátku roku 1971 tím, že navrhla termíny pro československo-německé rozhovory. Ústřední výbor KSČ souhlasil s přijetím Paula Franka³⁸ jako německého zástupce, zároveň schválil vedoucího československé delegace Milana Klusáka.³⁹

Neoficiální sondážní rozhovory byly ukončeny po dvou letech, z toho pět kol bylo neúspěšných, šesté skončilo nerozhodně. Tyto předběžné konverzace se zabývaly především otázkou mnichovské dohody, projednávala se forma i časový termín jejího prohlášení za neplatnou. Mnohočetné návrhy německé strany nevěnovat tomuto

³² Nulitu Mnichova od samého počátku akceptovala i Itálie, další signatář smlouvy.

³³ KUČERA, Jaroslav. *Mírové uspořádání*, s. 210-212.

³⁴ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*, s. 126.

³⁵ Jürgen Alten, vedoucí východoevropského odboru ministerstva zahraničí SRN.

³⁶ Jiří Götz (1921-1995), československý diplomat, náměstek ministra zahraničí Jána Marka a Bohuslava Chňoupka (1971-1974), velvyslanec ČSSR v SRN (1974-1983), poradce Bohuslava Chňoupka (1983-1986).

³⁷ Milan Klusák (1923-1992), československá diplomat, vysokoškolský pedagog, ministr kultury České socialistické republiky (ČSR) (1973-1988).

³⁸ Paul Frank (1918-2011), německý diplomat, člen ministerstva zahraničí (1950-1974), od r. 1970 státní tajemník na spolkovém ministerstvu zahraničí pod vedením Waltera Scheela.

³⁹ BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy: studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 16-17. ISBN 80-85270-37-4.

problému pozornost nebo jej odsunout československá vláda odmítla, neboť „odčinění Mnichova“ brala jako podmínku pro to, aby se uzavřela smlouva.⁴⁰

Dne 7. května 1973 bylo zahájeno první kolo oficiálních jednání, během druhého kola došlo k vypracování návrhu textu smlouvy a dalších příloh. Smlouva byla 20. června 1973 v Bonnu parafována ministry zahraničních věcí.⁴¹

Dne 11. prosince 1973 navštívil spolkový kancléř Willy Brandt Prahu, aby zde podepsal Smlouvu o vzájemných vztazích a završil tak poslední dějství více než třicet let trvajícího boje československé diplomacie za právní likvidaci „Mnichova“. Spolková republika uznala, že smlouva byla Československu „vnucena nacistickým režimem pod hrozbou síly“ a že je považována za „nulitní“, přičemž ani jedna strana nemá vůči sobě „žádné územní nároky“ a vzájemně bude respektovat „neporušitelnost svých společných hranic“ a „svou územní celistvost“. I přes to, že se československé diplomacii nepodařilo prosadit do smlouvy vlastní právní pohled na tuto dohodu, byla považována za nepochybný úspěch, vytvářející podmínky pro budování příštích korektních vztahů mezi dvěma sousedskými státy.⁴²

1.4 Hospodářské vztahy

Názory západoněmeckých vládních zástupců a představitelů CDU/CSU ukazovaly, že Pražská smlouva byla v politické veřejnosti vnímána rozdílně. Bonnská vláda tvrdila, že politické úvahy byly pro obě strany určující, naopak strana CDU/CSU považovala německo-československé hospodářské vztahy za daleko hodnotnější. Již v prosinci roku 1970 byla podepsána československo-západoněmecká dlouhotrvající dohoda o zbožíovém styku a kooperaci ve vědecko-technické oblasti, jež platila do prosince 1974. EHS zakázala po 31. prosinci 1974 uzavírání bilaterálních obchodních dohod, avšak smlouvy o hospodářské kooperaci a vědecko-technické spolupráci byly povoleny. V květnu 1974 začala v Praze jednání o časově neomezené smlouvě o hospodářské, průmyslové a technické spolupráci, která byla následně v listopadu téhož roku v Bonnu parafována a v lednu roku 1975 podepsána. Tato kooperace vznikla na základě přezkoumání

⁴⁰ Nabízí se otázka, zda problém Mnichova hrál opravdu tak klíčovou roli, nebo šlo o oddálení a zkomplikování jednání. Radko Břach ve své knize tvrdí, že neplatnost mnichovské dohody byla důležitou otázkou Benešovy zahraniční politiky, avšak na počátku sedmdesátých let nebyl tento historický problém již významný. Dostupné z: BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973*, s. 24-25.

⁴¹ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*, s. 127.

⁴² DEJMEK, Jindřich. Diplomacie komunistického Československa a definitivní zneplatnění Mnichovské dohody (1948-1973/74). *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. století a 20. století*. 28, 2020, č. 1, s. 153-154. ISSN 1210-6860.

dosavadního vývoje objemu vzájemného obchodu, při kterém obě delegace zjistily, že v období první poloviny sedmdesátých let došlo k značnému rozšíření objemu vzájemné výměny obchodních artiklů a bylo by vhodné, aby se výměna zboží mezi oběma stranami mohla dále rozvíjet.⁴³

V roce 1973 doplnil nově zřízený Československý kruh východního výboru (Tschechoslowakischer Kreis des Ost-Ausschusses) v Kolíně nad Rýnem obchodní zastoupení z roku 1967.⁴⁴ Dále vznikla v Praze roku 1974 Sekce SRN v Československé obchodní komoře (Sektion BRD in der Tschechoslowakischen Handelskammer). Klíčovým způsobem byly díky Helsinské konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975 ovlivněny také dopravní vztahy. Šestý článek Závěrečného aktu, týkající se dopravy, obsahoval požadavek přizpůsobení administrativních a technických ustanovení v oblasti bezpečnosti dopravy, vedle toho také vnitrozemské plavby. SRN nadále zastávala post nejdůležitějšího západoevropského obchodního a hlavního dopravního partnera Československa. Hlavní roli v rozvoji těchto vztahů hrála především geografická blízkost, shodné ekonomické zájmy a obchodní výměna surovin, polotovarů a výrobků. Je však nutné zmínit, že jednání o obchodní smlouvě či o zřízení obchodních zastoupení trvala delší dobu než s jinými východními státy, přičemž hlavním problémem byl již zmíněný československý požadavek anulování platnosti Mnichovské dohody od samého počátku, dále například rozdílné chápání pozice Západního Berlína nebo slabá přizpůsobivost zahraniční politiky ČSSR, zároveň neústupnost ze strany SRN. Všemu navzdory nebyly zahraničněobchodní ani dopravněobchodní vztahy mezi Československem a Spolkovou republikou nikdy přerušeny.⁴⁵

⁴³ JAKUBEC, Ivan. Československo-západoněmecké obchodněpolitické a dopravněpolitické vztahy v období 1968-1989. *Acta Oeconomica Pragensia*. 16, 2008, č.1, s. 39. ISSN 1804-2112.

⁴⁴ Jedná se o československo-západoněmeckou smlouvu o zřízení obchodních zastoupení a o vzájemné regulaci zbožového a platebního styku. Smlouva byla uzavřena 3. srpna 1967. JAKUBEC, Ivan. Československo-západoněmecké obchodněpolitické a dopravněpolitické vztahy v období 1949-1967. *Acta Oeconomica Pragensia*. 13, 2005, č.3, s. 194. ISSN 1804-2112.

⁴⁵ JAKUBEC, Ivan. *Obchodněpolitické a dopravněpolitické vztahy 1968-1989*, s. 42, 47.

2 Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE)

2.1 Studená válka a události předcházející KBSE

Historik John Harper popisuje studenou válku jako souboj o nadvládu mezi Spojenými státy, které se považovaly za vůdce „svobodného světa“ kapitalistických a liberálních demokracií, a Svazem sovětských socialistických republik, který tvrdil, že vede komunistický či socialistický tábor.⁴⁶ Dle většiny historiků sahá počátek studené války do doby po druhé světové válce, přičemž je spojován například s americkým vyhlášením Trumanovy doktríny či se sovětským odmítnutím Marshallova plánu v roce 1947, nebo také s nástupem komunistů v Československu či sovětskou blokádou Západního Berlína o rok později.⁴⁷

SSSR se již od roku 1954 snažil obnovit systém celoevropské kolektivní bezpečnosti.⁴⁸ Tento návrh měl za cíl zamezit remilitarizaci Německa v rámci NATO (neúspěšně), a kromě toho chtěl Sovětský svaz dosáhnout uznání evropských hranic stanovených roku 1945 a docílit přerušení svazků mezi USA a západní Evropou, což pokládal za nezbytné pro upevnění svého vlivu na celém kontinentu.⁴⁹ Ve chvíli, kdy Západ reagoval na sovětský návrh negativně, rozhodl se Kreml upevnit svoji pozici ve východní Evropě posílením východního Německa jako nezávislého státu a zároveň založil roku 1955 se svými spojenci z východní Evropy Varšavskou smlouvu.⁵⁰ Ten samý rok proběhl summit čtyř velmocí v Ženevě. Sliby Moskvy o odmítání války jako nástroje k řešení sporných otázek vzbudily naději na mírové soužití, ukončení studené války a na obnovu důvěry v mezinárodních vztazích. Později se ukázalo, že ze strany Sovětského svazu šlo o prázdna slova a ze ženevských diskusí nevzešly žádné konkrétní výsledky.⁵¹

⁴⁶ HARPER, Lamberton John. *The Cold War*. New York: Oxford University Press, 2011, s. 1. ISBN 978-0-19-923700-5.

⁴⁷ DRULÁK, Petr. *Metafory studené války: interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál, 2009, s. 8. ISBN 978-80-7367-594-3.

⁴⁸ Konkrétně s návrhem kolektivní bezpečnosti v Evropě přichází na berlínské konferenci ministrů zahraničí vítězných mocností Vjačeslav Michajlovič Molotov (1890-1986), dlouholetý přední činitel KSSS a SSSR.

⁴⁹ CODACCIONI, A.-M. & kol. *Dějiny 20. století: Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 146. ISBN 80-204-0403-1.

⁵⁰ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt: Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Vyd. 1. Praha: Academia a ČSDS, 2007, s.37-38. ISBN 978-80-200-1506-8.

⁵¹ ŠACH, Jan. *Duch Ženevy roku 1955 a marná očekávání*. vhu.cz [online]. 2020 © Vojenský historický ústav Praha, 17.07.2015 [cit. 2023-07-11]. Dostupné z: <https://www.vhu.cz/duch-zenevy-roku-1955-a-marna-ocekavani/>.

Spojené státy americké (USA) a Svaz sovětských socialistických republik (SSSR) se během karibské krize (též kubánská krize) v roce 1962 ocitly na pokraji války, v návaznosti na to vyvinuly tyto dvě velmoci nové platformy komunikace, z nichž nejznámější je tzv. „červený telefon“.⁵² Hlavními otevřenými konflikty mezi supervelmocemi po roce 1963 byly „zástupné“ války v Africe, Latinské Americe a Asii (zejména ve Vietnamu a Afghánistánu). Po karibské krizi a po odvolání Nikity Chruščova⁵³ v roce 1964 se nové sovětské vedení cítilo jistější ve své schopnosti ukončit nestabilní poststalinské období a méně ohrožené americkou politikou zadržování.⁵⁴ V důsledku toho země Varšavské smlouvy v roce 1966 v Bukurešti navrhly uspořádat celoevropskou konferenci o bezpečnosti bez účasti USA a Kanady.⁵⁵ Na návrh záhy pozitivně reagovala i druhá strana, což naznačovalo už zasedání Rady NATO v Bruselu roku 1967, na kterém byla přijata tzv. Harmelova zpráva.⁵⁶ Tomuto rodícímu se dialogu mezi oběma bloky nezabránil ani vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Například Francie však trvala na tom, aby lidská práva byla nedílnou součástí případné konference.⁵⁷ V březnu roku 1969 na summitu v Budapešti požadovaly země Varšavské smlouvy uspořádání konference o evropské bezpečnosti co nejdříve, přičemž si prosadily účast západního a východního Německa jako rovnoprávných, suverénních států a nabídly základní body pro jednání, zahrnující například odmítnutí hrozby vojenskou silou, prohlubování politické spolupráce mezi evropskými státy nebo vytvoření stálých nástrojů pro zajištění míru a bezpečnosti v Evropě. Severoatlantická rada reagovala o měsíc později a vyjádřila ochotu projednávat otázky, které by se měly

⁵² „Červený telefon“, známý jako Horká linka (přesněji Přímá komunikační linka Moskva-Washington), je označení pro bezpečné komunikační spojení mezi představiteli USA – Bílým domem a SSSR – Kremlem v době studené války i poté.

⁵³ Nikita Sergejevič Chruščov (1894-1971), sovětský politik a státník, první tajemník ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (1953-1964), současně předseda rady ministrů Sovětského svazu (1958-1964).

⁵⁴ Politikou containmentu, neboli zadržováním komunismu, se rozumí snaha Spojených států a jejich spojenců zabránit šíření komunismu po konci druhé světové války.

⁵⁵ Tehdejší generální tajemník KSSS Leonid Iljič Brežněv ve svém proslovu uvedl ekonomickou spolupráci jako součást navrhované konference o bezpečnosti v Evropě. Následkem toho vznikla *Deklarace o posilování míru a bezpečnosti v Evropě*, vyhlášená Politickým poradním výborem Varšavské smlouvy. Dostupné z: THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 40.

⁵⁶ Harmelova zpráva je pojmenována podle tehdejšího belgického ministra zahraničních věcí Pierra Harmela. Zúčastněné země se v ní zavázali k tomu, aby se otázka uvolnění napětí stala jedním z hlavních poslání aliance.; DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: PETRÁŠ, Jiří a SVOBODA, Libor (ed.). *Bezčasí: Československo v letech 1972-1977*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018, s. 207. ISBN 978-80-88292-24-1.

⁵⁷ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The context of the detente. [Europarl.europa.eu](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf) [online]. © European Union, 2018 [cit. 2023-11-07]. Dostupné z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI\(2018\)628219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf).

probrat na případné konferenci. Zároveň trvala na přítomnosti USA a Kanady a zdůraznila nutnost pokročit v otázce Berlína. Mimo jiné zmínila, že při skutečné bezpečnosti v Evropě je nutno ctít principy teritoriální integrity, sebeurčení, nevměšování a nevyužívání vojenské síly.⁵⁸ Uzavření Čtyřstranné dohody o Berlínu v září 1971 přineslo nový pozitivní impuls pro vzájemné vztahy.⁵⁹ Tyto události připravily půdu pro tzv. helsinský proces.⁶⁰

Spojené státy americké využily *détente* a v roce 1972 navštívil prezident Richard Nixon⁶¹ Moskvu, aby jednal o možné konferenci a o snížení počtu zbraní.⁶² Kvůli probíhající válce ve Vietnamu zůstávala kontrola zbrojení nejdůležitějším bodem programu USA. Co se týče SSSR, jednání o snížení jaderných zásob byla součástí strategie denuklearizace Evropy s cílem využít jeho převahy v konvenčních zbraních. Mimo jiné se také naskytlá příležitost vyřešit status Německa, v roce 1973 byly tedy Německá demokratická republika (NDR) a Spolková republika Německo (SRN) vyzvány, aby přijaly členství v OSN. V následujícím roce Washington uznal východoněmecký stát. Vztahy mezi oběma bloky se staly otevřenějšími.⁶³

2.2 KBSE a její průběh

Před samotnou konferencí probíhaly ve finském kongresovém centru Dipoli od 22. listopadu 1972 do 8. června 1973 Multilaterální přípravné rozhovory (MPR), jež představovaly první poválečné shromáždění všech evropských zemí (vyjma Albánie), první setkání obou vojenských aliancí spolu s neutrálními a nezúčastněnými státy, a mimo jiné byly prvním případem společné účasti obou německých států.⁶⁴ Přípravné konzultace měly posloužit k rozhodnutí o místě konání konference, o podmínkách jejího svolání a rovněž o procedurách, podle kterých se bude postupovat během hlavního programu.

⁵⁸ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 43-46.

⁵⁹ KRÁTKÝ, Karel. *Socialistické státy, evropská bezpečnost a spolupráce*. Svět v pohybu (Svoboda). Praha: Svoboda, 1972, s. 90.

⁶⁰ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The context of the detente. [Europarl.europa.eu](https://www.europarl.europa.eu) [online]. © European Union, 2018 [cit. 2023-11-07]. Dostupné z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI\(2018\)628219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf).

⁶¹ Richard Nixon (1913-1994), viceprezident USA (1953-1961), prezident Spojených států amerických (1969-1974).

⁶² Jednání mezi USA a SSSR o omezení strategického zbrojení (SALT – Strategic Arms Limitation Talks) byla zahájena již v listopadu roku 1969 v Helsinkách. Jejich výsledky byly považovány za klíčové z hlediska celkového zmírnění napětí a měly ovlivnit další kroky v jednání o evropské bezpečnosti. Dostupné z: KRÁTKÝ, Karel. *Socialistické státy, evropská bezpečnost a spolupráce*, s. 95.

⁶³ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The context of the detente. [Europarl.europa.eu](https://www.europarl.europa.eu) [online]. © European Union, 2018 [cit. 2023-11-07]. Dostupné z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI\(2018\)628219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf).

⁶⁴ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 66.

Všechny otázky byly uvedeny v „Závěrečných doporučeních z helsinských konzultací“ (též známých jako „Modrá kniha“), která představovala základní dokument určený k úpravě organizace a fungování konference.⁶⁵ Evropská společenství již na počátku roku 1972 dala zjevně najevo, že budou usilovat o dohodu v oblasti lidských práv a mezilidských vztahů, avšak představitelé východního bloku vnímali tuto snahu jako nepřijatelný zásah do vnitřních záležitostí. Jakýkoliv posun při řešení této problematiky byl tedy pouze nepatrný a po dobu několika měsíců nebyly strany schopné najít kompromis. Po pevném odhodlání Evropských společenství zařadit lidská práva do programu jednání a po následné podpoře členů NATO a čtyř neutrálních států (Finsko, Rakousko, Švédsko, Švýcarsko) byl východní blok nucen ustoupit od svého stanoviska, nicméně stále odmítal pevné přijetí západních úmyslů.⁶⁶

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě byla zahájena v Helsinkách dne 3. července 1973, dále pokračovala v Ženevě od 18. září 1973 do 21. července 1975 a uzavřena byla opět v hlavním městě Finska dne 1. srpna 1975. Zúčastnilo se jí celkem 35 států, z nichž 2 tvořily neevropské země: Spojené státy americké (USA) a Kanada. Zbýlých 33 států pocházelo z Evropy: Belgie, Bulharsko, Československo, Dánsko, Finsko, Francie, Irsko, Island, Itálie, Jugoslávie, Kypr, Lichtenštejnsko, Lucembursko, Maďarsko, Malta, Monako, Německá demokratická republika, Německá spolková republika, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Řecko, San Marino, Spojené království, Svatý stolec⁶⁷, Svaz sovětských socialistických republik, Španělsko, Švýcarsko, Turecko.⁶⁸

2.2.1 Fáze konference

Na již zmíněných přípravných rozhovorech v Dipoli bylo rozhodnuto, že KBSE se bude skládat ze tří fází.⁶⁹ Během první fáze se za přítomnosti všech ministrů zahraničních věcí uskutečnilo oficiální zahájení, konkrétně ve dnech 3.–7. července 1973 v hlavním městě Helsinky. Druhá etapa trvala dva roky v období 18. září 1973–21. července 1975 a probíhala ve švýcarské Ženevě. Tato fáze jednání byla považována za klíčovou. Prostřednictvím tří hlavních výborů expertů, dále rozdělených na několik podvýborů

⁶⁵ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy evropských integračních seskupení*. Beckovy mezioborové učebnice. Praha: C.H. Beck, 2010, s. 136. ISBN 978-80-7400-323-3.

⁶⁶ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 67-69.

⁶⁷ Svatý stolec (dříve nazývaný Svatá stolice) je úřad římského biskupa.

⁶⁸ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky 1975*. Praha: Svoboda, 1975, s. 7.

⁶⁹ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 71.

a pracovních skupin, byly vytyčeny oblasti spolupráce.⁷⁰ Rovněž je druhá fáze charakterizována vypracováním dohod založených na „Závěrečných doporučeních“, jež obsahovala několik kapitol, známých také jako „koše“⁷¹. Třetí a zároveň poslední fáze se konala na summitu v Helsinkách ve dnech 30. července – 1. srpna 1975. Zahrnovala ustavení Konference za přítomnosti 35 představitelů zúčastněných států, přičemž byl na slavnostním zasedání přijat Helsinský závěrečný akt.⁷²

Obrázek 1 Kongresové a koncertní centrum Hala Finlandia v Helsinkách

Zdroj: *Travel.sygic.com* [cit. 2024-04-24]. Dostupný na [www: https://travel.sygic.com/cs/poi/finlandia-talo-poi:2783](https://travel.sygic.com/cs/poi/finlandia-talo-poi:2783).

2.2.2 Závěrečný akt

Závěrečný akt KBSE se dělil do tří následujících „košů“: I. „Otázky bezpečnosti v Evropě“; II. „Spolupráce v oblasti hospodářství, vědy a techniky a životního prostředí“; III. „Spolupráce v humanitárních a jiných oblastech“; Důležitým tématem byly také „Další kroky po konferenci“ a dokument navíc obsahoval kapitolu s názvem „Otázky vztahující se k bezpečnosti a spolupráci ve Středomoří“.⁷³

⁷⁰ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.136.

⁷¹ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 71.

⁷² JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.136.

⁷³ Některé zdroje uvádějí, že Závěrečný akt KBSE se dělil do čtyř tematických „košů“. K tomu srovnej například THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 71 nebo Durman K. *Popely ještě žhavé II.*, s. 148. Osobně se více přikláním k variantě tří košů. Dostupné z: *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, s. 9, 25, 51, 53, 79.

Součástí první kapitoly byla deklarace deseti principů, které měly regulovat vztahy mezi zúčastněnými státy. Šlo o závazek zachovávat mír, bezpečnost a spravedlnost, zároveň o odpovědnost států podporovat neustálý rozvoj přátelských vztahů a spolupráce. Principy byly následující: 1. „Svrchovaná rovnost, respektování práv vyplývajících ze svrchovanosti; 2. „Zdržení se hrozby silou a použití síly“; 3. „Neporušitelnost hranic“; 4. „Územní celistvost států“; 5. „Mírové urovnávání sporů“; 6. „Nevměšování do vnitřních záležitostí“; 7. „Respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení; 8. „Rovnoprávnost a sebeurčení národů“; 9. „Spolupráce mezi státy“; 10. „Svědomité plnění závazků podle mezinárodního práva“.⁷⁴ Kromě toho se v prvním „koši“ nacházel dokument o tzv. „kooperativním bezpečnostním“ systému, jež se opíral o posílení důvěry, mírové urovnání sporů a odzbrojení.⁷⁵

Druhý „koš“ zahrnoval především spolupráci v oblasti obchodu, průmyslu, životního prostředí a v mnoha dalších oblastech hospodářské činnosti. I přes uvědomění si rozdílnosti hospodářských systémů jednotlivých států byla zdůrazněna důležitost kooperace, která by značně přispěla k hospodářskému i společenskému pokroku. Vyjádřena byla ochota zvyšovat kvalitu a množství šíření hospodářských a obchodních informací. Státy rovněž souhlasily, že jakákoliv činnost nesmí znehodnotit životní prostředí jiného státu a vytyčily si několik cílů na ochranu přírody. Pozornost byla zaměřena například i na rozvoj dopravy nebo podporu cestovního ruchu.⁷⁶ Neméně důležitá část byla spolupráce v oblasti vědy a techniky, která zahrnovala i výměnu a oběh odborných knih, periodik a jiných publikací.⁷⁷

Třetí „koš“ se zabýval „lidskoprávní dimenzí“⁷⁸, především tedy problematikou lidských práv a poskytováním humanitární pomoci, na čemž se členské státy rozhodly spolupracovat.⁷⁹ Jeden z hlavních bodů této části zavazoval signatáře k usnadňování obecných kontaktů mezi lidmi, důležitými faktory tohoto bodu byly například sňatky

⁷⁴ Tamtéž, s. 10-15.

⁷⁵ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.136.

⁷⁶ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, s. 25-47.

⁷⁷ Východní státy však tuto výměnu vztahovaly pouze na technické, nikoliv humanitní obory. DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: *Bezčasí*, s. 220.

⁷⁸ Základ toho, co Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) v současné době nazývá „lidskou dimenzí“ bezpečnosti, tvoří komplexní katalog norem v oblasti lidských práv a demokracie. Účastnické státy OBSE se totiž shodly na tom, že trvalé bezpečnosti nelze dosáhnout bez dodržování lidských práv a fungujících demokratických institucí. Dostupné z: [What is the human dimension? Osce.org](https://www.osce.org/odihr/what-is-the-human-dimension), [online]. 2024 [cit. 2024-01-27]. Dostupné z: <https://www.osce.org/odihr/what-is-the-human-dimension>.

⁷⁹ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.136.

mezi občany rozdílných států, sdružování rodin a zlepšování podmínek pro turismus a sport.⁸⁰ Opět bylo důležité usnadnění šíření a výměny informací, především také spolupráce a výměny v oblasti kultury i vzdělání. Kvalitnější přístup k informacím měl být dosažen podporou kongresů, kursů a jiných druhů setkání, dále rozšiřováním periodických i neperiodických tiskovin či vysíláním filmů a rozhlasových a televizních zpráv.⁸¹

Vzhledem k tomu, že se jednalo o oblast lidských práv, představoval tento třetí koš (stejně tak i šestý a sedmý princip) již na samém počátku diskusí mezi Východem a Západem značný problém. Během jednání se tak musely ve formulaci stále proměňovat malé detaily.⁸²

V poslední části Závěrečného aktu zúčastněné státy zhodnotily Konferenci jako podstatnou součást procesu zlepšování bezpečnosti a rozvoje spolupráce v Evropě a prohlásily, že všechna ustanovení budou řádně plnit.⁸³ Tento závazek měl být implementován ve třech rovinách: unilaterální, bilaterální a multilaterální. Poslední zmíněná úroveň poskytovala příležitost pokračovat prostřednictvím schůzek expertů zúčastněných států v procesu zahájeném Konferencí, především se jednalo o organizování průběžné výměny názorů na naplňování ustanovení Závěrečného aktu a realizaci požadavků, jež byly definovány KBSE. Dále bylo možné v případě potřeby uspořádat schůzku. První přípravní schůzka se měla konat v Bělehradě roku 1977.⁸⁴

Jelikož Závěrečný akt uznal stávající hranice v Evropě, je často líčen jako krátkodobé sovětské vítězství.⁸⁵ Nicméně Akt nebyl nikdy brán jako právně závazný dokument ve smyslu mezinárodního práva veřejného. Byl totiž vytvořen na základě konsenzu, avšak jako morálně a politicky závazný kodex jednání měl nezpochybnitelnou hodnotu.⁸⁶ Dle politologa Thomase se tím „zamezilo většinovému rozhodování a nutnost konsenzu poskytla stranám příležitost, aby se zabývaly citlivými tématy s vědomím, že mohou zablockovat jakoukoli dohodu, již by shledaly nevýhodnou“.⁸⁷ Každá z 35

⁸⁰ DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018, s. 655. ISBN 978-80-7277-572-9.

⁸¹ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, s. 53-77.

⁸² THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 76.

⁸³ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, s. 79.

⁸⁴ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.137.

⁸⁵ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The Helsinki process and the organisation of negotiations. Europarl.europa.eu [online]. © European Union, 2018 [cit. 2023-01-28]. Dostupné z:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI\(2018\)628219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf).

⁸⁶ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s. 136.

⁸⁷ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 76.

zúčastněných zemí podstoupila podpisem Závěrečného aktu kalkulované riziko. Všechny státy vsadily na to, že dohoda bude sloužit jejím zájmům a že zvítězí jejich vlastní interpretace textu. I když diplomaté dosáhli v Ženevě konsenzu, mezi východním a západním pojetím bezpečnosti a míru stále existoval nesmírný rozdíl.⁸⁸

Přestože proces KBSE pokračovala i na následujících konferencích, nemohla plně využít svého potenciálu, jelikož vztahy mezi Východem a Západem se v druhé polovině sedmdesátých let zhoršily. Tzv. 3. „koš“, který stanovil praktické usnadnění pro občany zúčastněných států a ulehčení výměny informací, dával podnět ke stále novým sporům.⁸⁹

2.3 Přeměna KBSE na Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE)

V dalších letech proběhlo několik následných schůzí KBSE.⁹⁰ Od roku 1977 do roku 1978 se konalo jednání v Bělehradě, schůzka v Madridu probíhala v době od roku 1980 do roku 1983, a v letech 1986 až 1989 se zástupci jednotlivých států sešli ve Vídni. Schůze byly charakterizovány zejména vyhodnocováním naplňování závazků vycházejících ze Závěrečného aktu a pokračováním uvolňování tím, že se plánovaly budoucí aktivity a definoval se princip spolupráce. Z diskusí následně vznikaly závěrečné dokumenty, které disponovaly stejně velkou hodnotou jako samotný Závěrečný akt a zároveň doplňovaly či modifikovaly jeho ustanovení.⁹¹ Následující summit, který se konal v listopadu roku 1990 v Paříži, určil nový směr KBSE. Pařížská charta pro novou Evropu⁹² vyzvala KBSE, aby se podílela na řízení historických změn probíhajících v Evropě a reagovala na nové výzvy v době po skončení studené války, což vedlo k získání stálých institucí a operačních schopností.⁹³

Na následné schůzce roku 1992 v Helsinkách, uskutečněné s cílem zhodnotit nejnovější vývoj, ustálit výsledky KBSE a naplánovat další směřování, prohlásily hlavy států, že čelí novým výzvám a příležitostem, ale také vážným těžkostem. Rovněž bylo konstatováno, že je potřeba dosažené změny regulovat, následkem čehož bylo přijato

⁸⁸ MORGAN, M.C. *The Final Act: The Helsinki Accords and the Transformation of the Cold War*. Princeton University Press, 2018, s. 202. ISBN 9780691176062.

⁸⁹ BENDER, Peter. *Die „Neue Ostpolitik“*, s. 212.

⁹⁰ V anglickém překladu hovoříme o tzv. *follow-up meetings*.

⁹¹ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.138.

⁹² Pařížská charta pro novou Evropu byla podepsána závěrem summitu v Paříži a oficiálně přijala konec studené války. Představovala nový politický závazek zakládající se na konsenzu všech zúčastněných států, byla však považována za více než jen kodex chování a negociační plán. Dostupné z: JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.141.

⁹³ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): History. Osce.org [online]. 2024 [cit. 2024-01-29]. Dostupné z: <https://www.osce.org/who/87>.

„Helsinské usnesení“. Jednalo se o obsáhlý program koordinovaných opatření, jenž měl sloužit k zesílení spolupráce a zlepšení její efektivity. Vznikly další instituce a struktury a program KBSE zaměřil pozornost na poskytování včasné výstrahy, zabránění vzniku konfliktů a na řešení krizí. Mimo jiné se KBSE, jakožto regionální organizace ve smyslu hlavy VIII Charty OSN, stala významnou spojkou mezi evropskou a celosvětovou bezpečností.⁹⁴

V roce 1994 proběhl summit hlav zúčastněných států v Budapešti, na kterém se změnil název KBSE na „Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě“ (OBSE). Závěrečná deklarace ze summitu prohlásila, že nabyde účinnosti 1. ledna 1995, a že povaha závazků KBSE ani status jejích institucí nebude nikterak změněna.⁹⁵ V současné době se OBSE zabývá širokou škálou otázek souvisejících s bezpečností, včetně kontroly zbrojení, opatření na budování důvěry a bezpečnosti, lidských práv, národnostních menšin, demokratizace, policejních strategií, boje proti terorismu a hospodářských a environmentálních aktivit. Všech 57 členských zemí disponuje rovným postavením a rozhodnutí jsou přijímána na základě konsensu, nejsou však považována jako právně závazná.⁹⁶

2.4 Postoj Východu ke KBSE

Když sovětské představitelé pověřili svou delegaci, aby přijala požadavky Západu, věřili, že se jim podaří zmírnit související rizika. Během jednání si zajistili řadu ustanovení, která zdůrazňovala dobrovolnou povahu jejich závazků týkajících se volnějšího pohybu a opatření pro budování důvěry. Zajistili, že Závěrečný akt nebude své signatáře zavazovat mezinárodním právem ani nevytvoří stálou organizaci, která by je mohla podrobit neúprosné kontrole. Věřili v nadřazenost suverenity a domnívali se, že pouze oni sami rozhodnou, která ustanovení Závěrečného aktu budou provádět.⁹⁷

Období bezprostředně po Závěrečném aktu mělo charakter politického a verbálního prozkoumávání, během kterého se stát a společenské síly ocitly v boji o využití „Helsinek“ a pokoušely se formální zásady dohodnuté v Helsinkách zasadit do jistého interpretačního rámce, který by hrál v jejich prospěch. V každé zemi se tento proces poněkud lišil, avšak je nutno podotknout, že rozvoj disentu a nárůst nezávislých

⁹⁴ JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy*, s.142.

⁹⁵ Tamtéž, s.143.

⁹⁶ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): Who we are. Osce.org [online]. 2024 [cit. 2024-01-29]. Dostupné z: <https://www.osce.org/whatistheosce>.

⁹⁷ MORGAN, M.C. *The Final Act*, s. 204.

aktivit, který nastal po Helsinkách po celém východním bloku, byl dosud nevídaný. V následujících letech je tak možné pozorovat, jak společenské síly napomohly novému rozměru Závěrečného aktu a položily tak základ pro uspořádanější odpor vůči komunistickému režimu.⁹⁸

Na konečnou verzi Závěrečného aktu reagovali členové v komunistickém politbyru⁹⁹ s obavami, že kvůli sedmému principu a třetímu „koši“ dostanou cizí vlády možnost zasahovat do jejich vnitřních záležitostí, jako například do kontroly informací nebo zacházení s disidenty. V následujících rozhovorech tak vyjadřovali značné pochyby, zda přijmout mezinárodní závazky, které by znamenaly příležitost pro západní země vměšovat se do sovětského politického života. Zároveň poukazovali na šestý princip (tedy nevměšování do vnitřních záležitostí) a očekávali, že pokud to bude nutné, mohou se země Varšavské smlouvy jako suverénní státy odklonit od helsinských závazků. Aby se však zabránilo politickým problémům, které by mohly kompromisy Závěrečného aktu způsobit, bylo nejjistější volbou nejdříve přesvědčit veřejnost na domácí i zahraniční půdě o tom, že KBSE byla východním vítězstvím.¹⁰⁰

Zástupci východních zemí s jistotou prohlašovali, že Závěrečný akt příznivě poslouží politickým i materiálním zájmům socialistického bloku. Sovětští vůdci označovali konferenci jako „vyvrcholení všeho pozitivního“, co na evropském kontinentě přispěje k obratu od studené války k *détente* a k realizaci principů mírového soužití. Také zástupce Maďarské socialistické dělnické strany¹⁰¹ vnímal mezinárodní atmosféru po Konferenci pozitivně a prohlásil, že nastaly lepší podmínky pro ty, kteří chtějí bojovat za mír a bezpečnost. Tehdejší polský ministr zahraničí¹⁰² vyjádřil satisfakci nad helsinským aktem, který pro něj vytvořil „nový politický rámec zakládající vztahy s kapitalistickými zeměmi na principech suverenity, nevměšování a respektování stávající politické a teritoriální reality“. Všichni představitelé východního bloku jednohlasně vyzdvihovali přínosy v oblasti hospodářství, v což doufali a zároveň to i očekávali. V tomto případě se nejednalo pouze o propagandu ze strany východních zemí.¹⁰³

⁹⁸ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 101-102.

⁹⁹ Politbyro (zkratka z politického byro) je nejvyšší orgán některých komunistických stran a představuje jejich nejužší politické vedení.

¹⁰⁰ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 103.

¹⁰¹ János Kádár (1912-1989), maďarský komunistický politik, generální tajemník Maďarské socialistické dělnické strany a premiér Maďarské lidové republiky v letech 1956-1958 a 1961-1965.

¹⁰² Stefan Olszowski (1931), polský ministr zahraničí v letech 1971-1976 a 1982-1985.

¹⁰³ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 104.

Státy sovětského bloku pojalý helsinský akt jako potvrzení poválečného *statu quo*. Zároveň chtěly zabránit veřejnosti, aby měla povědomí o reálném obsahu Závěrečného aktu, proto například stahovaly vydané výtisky z oběhu. I přes to se veřejnost o jeho skutečném obsahu dozvěděla a někteří občané v něm viděli příležitost postavit se represivním režimům. Obzvláště nadějný byl sedmý princip zahrnující lidská práva a „třetí koš“ zdůrazňující zásady společné evropské kultury a civilizace, které byly nadřazeny ideologickému a geopolitickému rozdělení kontinentu.¹⁰⁴

2.4.1 Reakce Československa na KBSE

Českoslovenští diplomaté očekávali již v první fázi druhé etapy konference, tedy na podzim roku 1973, že se bude jednat pouze o několikaměsíční proces. Nicméně k realizování vytyčených cílů bylo nutné přistupovat kompromisně, přičemž ze strany východních zemí šlo především o problematiku třetího „koše“. Československý delegát Vladimír Janků od počátku nesouhlasil se západní myšlenkou o šíření svobodných informací za „oponu“, což prosazovali zejména britští a západoněmečtí diplomaté. Další téma způsobující obavy u komunistických států se týkalo snahy západních zástupců vyjednat povinnost hlásit větší přesuny vojsk na celém evropském území.¹⁰⁵ Československo usilovalo v duchu sovětských instrukcí především o realizaci závazků z prvního „koše“, tedy svrchovanost jednotlivých států, neporušitelnost hranic a nevměšování, a z druhého „koše“, obsahující prohlubování ekonomické spolupráce. Oficiální představitelé ČSSR označili Závěrečný akt za důležitý mezník, jenž znamenal konec poválečného období a definitivní potvrzení poválečného *statu quo* na základě výsledků druhé světové války.¹⁰⁶

Prezident Československa Gustáv Husák¹⁰⁷ prohlásil ve svém projevu na závěrečné fázi helsinského summitu, že „[...] *vlastně poprvé ve svých dějinách se Evropa chopila historické příležitosti vytvářet reálné podmínky pro mír, bezpečnost a pokojnou spolupráci.*“¹⁰⁸ Společenství socialistických států označil jako významný a stále sílící faktor v dlouhodobé snaze evropských zemí, a obzvláště vyzdvihl mírovou politiku Sovětského svazu, která dle jeho slov sehrála v diskusích významnou roli. Mimo

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 107.

¹⁰⁵ DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: *Bezčasí*, s. 214.

¹⁰⁶ DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*, s. 654-655.

¹⁰⁷ Gustáv Husák (1913-1991), československý politik, generální tajemník ÚVKŠČ (1969-1987), prezident Československa (1975-1989).

¹⁰⁸ *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, s. 92.

jiné promluvil i o Spojených státech, Kanadě a západní Evropě a zhodnotil je jako přínos realisticky smýšlejících sil.¹⁰⁹ První reakce komunistického režimu v Československu na KBSE se tak zdály být pozitivní, Konference zde byla vnímána jako příležitost k rozšíření hospodářské spolupráce se západními státy. Oficiální média popisovala účast ČSSR na KBSE a Husákův projev jako důkaz legitimacy režimu. Vláda se týden po konferenci zavázala k dodržování všech zásad Závěrečného aktu.¹¹⁰

Téměř ihned po KBSE reagovali disidenti v Československu a sepsali mnoho petic, v nichž požadovali pokojné reformy a zároveň zdůraznili, že na plnění Závěrečného aktu by mělo být dohlíženo ze zahraničí. Rok po konání helsinského summitu nabývaly důkazy o tom, že Husákův režim je velmi senzitivní ohledně otázek na dodržování helsinských ustanovení, zejména ze třetího „koše“. Disidenti tak s jistotou věděli, že je potřeba pokusit se zorganizovat pevnější opoziční hnutí. 1. ledna 1977 tak byla založena Charta 77.¹¹¹ Ta disponovala velmi silným vlivem na politické myšlení v zemi, a přitom poskytla republice jakýsi druhý rozměr, jímž se vedle oficiální vládní politiky prezentovala Evropě i zbytku světa. Vládní akce proti chartistům měly značný mezinárodní dopad, podkopaly legitimitu československé zahraniční politiky vlády a zdůraznily význam Charty 77.¹¹²

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 104-105.

¹¹¹ Tamtéž, s. 184 a 186.

¹¹² PELTRÁM, Antonín. *Evropská integrace a Česká republika*. Praha: Grada Publishing, 2011, s. 21. ISBN 978-80-247-6242-5.

Obrázek 2 Delegace ČSSR na KBSE v Helsinkách

Zdroj: *Lidovky.cz* [online]. [cit. 2024-04-24]. Dostupný na [www:
https://www.lidovky.cz/domov/snaha-totalitního-bloku-v-helsinkach-neco-zmenit-pripravila-pudu-pro-chartu-77.A170106_213116_In_domov_sij](https://www.lidovky.cz/domov/snaha-totalitního-bloku-v-helsinkach-neco-zmenit-pripravila-pudu-pro-chartu-77.A170106_213116_In_domov_sij).

2.5 Postoj Západu ke KBSE

V průběhu samotné konference reprezentovaly Západ dvě skupiny, které se navzájem překrývaly, konkrétně se jednalo o devět členských zemí Evropských společenství a patnáctičlenné NATO. Narozdíl od východního bloku, pracujícího pod rozhodným vedením jedné velmoci, blok západní takto sjednocen nebyl. Evropská společenství, zaměřující pozornost na oblast lidských práv a mezilidských styků, měla mezi sebou dohodu, že žádný z členů nebude prosazovat návrh, se kterým by se ostatní členové neztotožňovali. Nicméně z důvodu odlišných priorit v rámci jednotlivých „košů“ se i uvnitř „devítky“ občas objevily rozepře. Země Severoatlantické aliance¹¹³ a Evropských společenství působily na oficiálních jednáních vždy jednotně, avšak během vlastních interních debat se často objevovaly neshody, zejména mezi zástupci ES a Spojenými státy, jelikož Američané se spíše než na ženevská jednání, zaměřovali na situaci ve Vietnamu nebo na diskusi o kontrole jaderných zbraní.¹¹⁴ Americký ministr

¹¹³ Do Severoatlantické aliance patřily i státy Evropských společenství (s výjimkou Irska).

¹¹⁴ THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 78-79.

zahraničí Henry Kissinger¹¹⁵ považoval již proces přípravných jednání za „frašku“, o Závěrečném aktu v pozdějším vyjádření prohlásil, že je mu lhostejný. V zájmu dobrých vztahů s Moskvou však pověřil americkou delegaci, aby se zapojovala jen do jednání o prvním a druhém „koši“, zatímco v rámci třetího „koše“, který se týkal lidských práv, bylo Kremlu sděleno, že USA využije svého vlivu k tomu, aby nedocházelo k nepříjemnostem pro SSSR a aby nebyl konfrontován s provokativními otázkami.¹¹⁶

Značný vliv na ženevské debaty mělo i několik vnitropolitických událostí v západoevropských zemích, následkem kterých se často pozměnilo i směřování jejich delegací. Například v roce 1974 se do Downing Street vrátil staronový premiér Harold Wilson¹¹⁷, mnohem vážnější však bylo nečekané úmrtí francouzského prezidenta Georgese Pompidua¹¹⁸, nahrazeného Valéry d'Estaingem¹¹⁹, který zastával odlišné politické názory¹²⁰. Je nutno zmínit i rezignaci kancléře Willyho Brandta, místo kterého byl zvolen sociální demokrat Helmut Schmidt.¹²¹

Příslušníci západních elit začali kritizovat Závěrečný akt a interpretovat ho jako ústupek sovětskému totalitarismu a jeho nadvládě nad východním blokem. I obháječi lidských práv tak učinili po zjištění stanoviska komunistických režimů, které odmítá *détente* jako domácí liberalizaci. Například Křesťanskodemokratická unie ze Západního Německa si nepřála, aby spolková vláda podepsala Závěrečný akt. Nahněvaní občané, často z řad východoevropských emigrantů, britská periodika, stejně tak americké týdeníky vyjadřovaly svůj nesouhlas a obavy, že helsinský akt neochrání odvážné jedince v sovětském bloku před uvězněním v pracovních táborech nebo před nedobrovolným exilem.¹²² Západní spojenci si stanovili cíl rozptýlit dezinformace, které o Závěrečném aktu šířili mnozí novináři (i samotní Sověti), a chránit se před přílišným pesimismem i optimismem. Britské ministerstvo zahraničí tvrdilo, že občané museli pochopit,

¹¹⁵ Henry Kissinger (1923-2023), americký diplomat, politik, historik, mediální komentátor a politolog. Poradce pro národní bezpečnost (1969-1975), ministr zahraničních věcí (1973-1977).

¹¹⁶ DURMAN, Karel. Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Praha: Karolinum, 2009, s. 148. ISBN 978-80-246-1536-3.

¹¹⁷ Harold Wilson (1916-1995), britský politik, předseda vlády v období 1964-1970 a 1974-1976.

¹¹⁸ Georges Pompidou (1911-1974) francouzský politik, francouzský premiér (1962-1968), francouzský prezident (1969-1974).

¹¹⁹ Valéry Giscard d'Estaing (1926-2020), francouzský prezident (1974-1981).

¹²⁰ Konkrétně byl zaměřený na budování pevnější západoevropské architektury včetně její bezpečnostní složky.

¹²¹ Helmut Schmidt (1918-2015), německý politik, člen Sociálně demokratické strany (SPD), postupně působil ve funkcích ministra obrany, financí a hospodářství (1969-1974), spolkový kancléř (1974-1982); DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: *Bezčasí*, s. 215.

¹²² THOMAS, Daniel C. *Helsinský efekt*, s. 106.

že KBSE „nezabetonovala současné hranice Evropy, ani neratifikovala sovětskou nadvládu nad východní Evropou“. Západ zdaleka nebyl poražen v humanitárních otázkách, ale dosáhl více, než kdokoli očekával před jednáními, když Sověti odmítali o tomto tématu diskutovat.¹²³

Z dlouhodobého hlediska se ukázalo, že začlenění ustanovení o lidských právech bylo pro Západ výhodné, jelikož poskytlo právní základ pro disidentská hnutí v komunistickém bloku (francouzský diplomat Jacques Andréani to nazval „helsinskou pastí“).¹²⁴

¹²³ MORGAN, M.C. *The Final Act*, s. 217.

¹²⁴ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The Helsinki process and the organisation of negotiations. Europarl.europa.eu [online]. © European Union, 2018 [cit. 2023-01-28]. Dostupné z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI\(2018\)628219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf).

3 Od Pražské smlouvy ke KBSE

V přípravné fázi Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě docházelo k několika různým jednáním mezi československými a západoněmeckými státníky. Významná byla návštěva ministra zahraničních věcí Chňoupka v SRN, poté i následující pobyt státního tajemníka zahraničního úřadu SRN Waltera Gehlhoffa v ČSSR. Obzvlášť důležité byly rozhovory spolkového ministra zahraničí H. D. Genschera s československými politiky během jeho návštěvy Prahy. Na vrcholné fázi Helsinské konference se uskutečnilo setkání československého prezidenta Gustáva Husáka a spolkového kancléře Helmuta Schmidta. Na všech uvedených diskusích byla pozornost zaměřena na problematiku evropské bezpečnosti, čímž se zároveň otevíraly možnosti pro řešení bilaterální relace mezi ČSSR a SRN.

Je důležité zmínit, že v rámci bilaterálních vztahů se nejzásadnějším bodem jednání stal tzv. humanitární dopis. Jedná se o dokument, který je rovněž součástí Pražské smlouvy, o úpravě humanitárních otázek, týkajících se přesídlení obyvatel, přičemž československá strana v ní přislíbila, že ve shodě se zákony a právními předpisy posoudí žádost československých občanů německé národnosti, kteří si přejí vystěhovat se do SRN. Stejně tak Spolková republika povolila vystěhování osobám české a slovenské národnosti. Konkrétně se u ČSSR počítalo s přibližně 10 000 zájemci o vystěhování, což nebylo považováno za tak problematické vzhledem ke skutečnosti, že v Polsku se jednalo o 300 000 obyvatel.¹²⁵ Ačkoli se jednalo o nižší počet obyvatel, je nutno podotknout, že tzv. humanitární dopis měl nemalý lidskoprávní význam v kontextu politiky *détente*.

3.1 Návštěva Chňoupka v SRN

Výměna ratifikačních listin ke Smlouvě o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN představovala hlavní záminku návštěvy Bohuslava Chňoupka ve Spolkové republice Německo ve dnech 18.-20. července 1974. Nepochybně se jednalo o událost spíše manifestačního charakteru, neboť šlo o první setkání ministra zahraničí z východního bloku s nově jmenovaným německým rezortním kolegou Hansem Dietrichem

¹²⁵ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika*. s. 133.

Genscherem poté, co se funkce spolkového kancléře ujal socialista Helmut Schmidt.¹²⁶ K výměně ratifikačních listin došlo 19. 7. 1974, čímž Smlouva vstoupila v platnost.¹²⁷

Před výměnou ratifikačních listin ke Smlouvě došlo k polemice ohledně výkladu Pražské smlouvy v obou státech. Genscher informoval Chňoupek o nesouhlasu spolkové vlády s oficiálním výkladem československé vlády, jak byl vyjádřen během projednávání v rámci pléna Federálního shromáždění 15. července 1974.¹²⁸ Spolková vláda nesouhlasila s tvrzením nulity Mnichovské dohody od samého počátku; pokládala ji za neplatnou do budoucna, ode dne, kdy vstoupí smlouva v platnost.¹²⁹ Tento výklad ze strany spolkové vlády plně odpovídal mezinárodně-právní shodě, které docílily obě delegace. Dle Genscherova názoru nemohl mít československý výklad dle obecného mezinárodního práva žádný význam pro mezinárodně-právní poměr mezi SRN a ČSSR. Na to ministr Chňoupek reagoval nesouhlasně; prohlásil, že československá vláda na svém výkladu stále trvá.

Následně oba státníci hovořili o prohloubení vzájemné spolupráce. Bylo dohodnuto pokračovat v konzultacích mezi jednotlivými ministerstvy, zejména v otázkách zahraničně-politických. Před realizací cesty Genschera do ČSSR by došlo k návštěvě státního tajemníka Waltera Gehlhoffa¹³⁰, aby prodiskutoval formy výměny názorů mezi oběma ministerstvy a též připravil cestu ministra. Co se týče hospodářského odvětví, Genscher sdílel názor československé strany, že je třeba podporovat spolupráci v hospodářské a vědeckotechnické oblasti. Byl pro vyslání československé hospodářské delegace v čele s ministrem do SRN, rovněž požadoval obnovu jednání o dohodě o hospodářské a průmyslové kooperaci i pro setkání odborných ministrů, aby mohly být zahájeny rozhovory o dohodě o vědeckotechnické spolupráci.

Pozornost byla věnována i tzv. humanitních otázkám, obzvláště tématu přestěhování československých občanů německé národnosti do SRN. Genscher očekával

¹²⁶ Národní archiv, Praha fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – předsednictvo 1971-1976, (dále jen NA, KSČ, ÚV, PŘESEDNICTVO 71-76), svazek 127, archivní jednotka 127, bod 21, č.j. 015.331/74-4, Důvodová zpráva.

¹²⁷ DEJMEK, Jindřich (ed.) *Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956-1989)*. Díl druhý. Cirkulární telegramy MZV 1969-1980. Svazek II/2 1973-1977. Praha: Historický ústav, 2022, s. 373. ISBN 978-80-7286-398-3.

¹²⁸ Jednalo se o společnou schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů, kde poslanci hovořili o nulitě Mnichovské dohody a podrobili kritice činnost sudetoněmeckého Landsmannschaftu a jeho propojení s CDU/CSU. Vina za desintegraci Československa byla přiznána výhradně sudetským Němcům. K tomu srov. Stenoprotokol ze 13. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR ze dne 15. 7. 1974 je k dispozici ve Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně. (dostupné online na adrese: <https://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/013schuz/s013001.htm>).

¹²⁹ BRÁCH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973*, s. 66.

¹³⁰ Walter Gehlhoff (1922-2004), německý diplomat, státní tajemník zahraničního úřadu SRN (1974-1977).

markantní výsledek v podobě značného počtu přestěhovaných. Dle jeho názoru nemohl bránit v povolování přesídlení ekonomický aspekt a bylo třeba se na věc dívat čistě z humanitního hlediska.

V rámci multilaterálních otázek se oba státníci zaměřili na KBSE. Genscher byl toho názoru, že se musí dospět k závěru v tomto roce za podmínky, že výsledek bude odpovídat snahám a zájmům obou stran a že budou zváženy jednotlivé požadavky. Ohledně zřízení stálých orgánů KBSE bylo třeba nejdříve posoudit výsledek konference a na jeho základě si později vyměnit názory a zhodnotit získané zkušenosti.¹³¹

Tento rozhovor je rovněž dochovaný v německém zápisu, který poskytuje více informací. V rámci přestěhování obyvatel ministr Genscher upozornil, že německá strana má velký zájem na brzkém vyřešení této otázky, přičemž zmínil schůzku mezi oběma organizacemi Červeného kříže, která proběhla v březnu roku 1974 a dle názoru SRN byla úspěšná, druhá schůzka plánovaná na červen se však neuskutečnila. Ministr Chňoupek vysvětlil, že československá strana se řídí tzv. humanitárním dopisem a tato otázka bude posuzována v souladu s československými zákony a předpisy. Zároveň zdůraznil, že přesídlení není pro Československo pouze humanitární, ale také ekonomickou otázkou. ČSSR dle jeho slov není schopna řešit tuto problematiku ve velkém měřítku, jelikož by přišla o velké množství pracovní síly a rychlé a rozsáhlé přesídlení by v některých oblastech země vedlo ke značným potížím. Genscher vznesl požadavek rychlého stanovení termínu dalšího jednání obou organizací Červeného kříže o otázce přesídlení a dodal, že je třeba vzít v úvahu fakt, že občané, o jejichž přesídlení se uvažuje, nejsou pouze dělníci.

V rámci tématu KBSE byla zdůrazněna aktivní účast Československa na jednání v Ženevě, přičemž se očekávalo, že budou letos ukončena. Československá strana zároveň podpořila návrh států Finska, Rakouska, Švédska, Švýcarska a Jugoslávie, podle něhož by neměla být oslabena zásada nevměšování, včetně povinnosti respektovat společenský systém a zákony druhé země. Spolkový ministr uvedl, že pro bonnskou vládu by uspokojivý výsledek představoval vložení formule o mírové změně hranic. Pokud jde o důsledky konference, byl toho názoru, že praktické účinky konference by se měly

¹³¹ NA, KSČ, ÚV, PŘEDSEDNICTVO 71-76, svazek 127, a. j. 127, bod 21, č.j. 015.331/74-4, Záznam o jednání ministra zahraničních věcí ČSSR ing. Bohuslava Chňoupka se spolkovým ministrem zahraničí NSR H. D. Genscherem 19.7. 1974.

nejprve sledovat po přechodnou dobu přibližně dvou let, poté by bylo možné zabývat se dalšími kroky.¹³²

3.2 Návštěva Gehlhoffa v ČSSR

Na základě dohody ministrů zahraničních věcí ČSSR a SRN navštívil 10.-12. listopadu 1974 Československo státní tajemník zahraničního úřadu SRN Walter Gehlhoff. Byl přijat ministrem zahraničí Chňoupkem, dále prvním náměstkem Františkem Krajčirem¹³³ a náměstkem Miloslavem Růžkem¹³⁴.

Nejprve bylo nejvíce pozornosti věnováno KBSE, přičemž Walter Gehlhoff uvedl možnost ukončení druhé fáze do konce roku, třetí fáze by měla být uspořádána na jaře příštího roku. Západoněmecká delegace hovořila rovněž o pokračování Konference, přitom vyjádřila podporu dánského návrhu na dvouleté „zkušební období“, po jehož uplynutí by experti na vysoké úrovni posoudili, jakých výsledků bylo dosaženo a navrhli další opatření.

V rámci prvního „koše“ Závěrečného aktu akcentovala Spolková republika otázku mírové změny hranic, s čímž souvisela tzv. plovoucí doložka, jež by měla být zařazena buď do principu prvního (suverenita), nebo třetího (neporušitelnost hranic). Přitom bylo zdůrazněno, že jde o konstatování všeobecné zásady mezinárodního práva, že ke změnám hranic může docházet jen po dohodě mezi státy a mírovou cestou. Bonn se zároveň vyslovil pro vzájemnou závislost principů, stejně tak i vzájemnou souvislost všech tří „košů“. Opětovně měly značný význam pro německou stranu otázky týkající se třetího „koše“, konkrétně kontaktů mezi lidmi, humanitární otázky a výměny informací.¹³⁵

¹³² Kromě dalších diskusí v rámci československo-západoněmeckých vztahů, například v oblasti hospodářství nebo kultury, ministr Genscher vznesl požadavek, aby Spolková republika Německo byla správně označena i v Československu. Otázka pojmenování měla i politický význam. Stát by neměl být označován jako „Německá spolková republika“, ale jako „Spolková republika Německo“. Ministr Chňoupek odpověděl, že se jedná o čistě lingvistickou otázku a dle jeho názoru nelze slovo „Spolková republika Německo“ v této době do češtiny přeložit. Přistoupil však na německý požadavek, aby se v oficiálních sděleních používalo označení „Spolková republika Německo“ nebo „SRN“. Dostupné z: Gespräch des Bundesministers Genscher mit dem tschechoslowakischen Außenminister Chňoupek, Dokument Nr. 215, 19.7. 1974, In: SCHWARZ Hans-Peter, Helga HAFTENDORN, Klaus HILDEBRAND, Werner LINK, Horst MÖLLER a Rudolf MORSEY. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1974*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2005, s. 952-960. ISBN 3-486-57558-9.

¹³³ František Krajčír (1913-1986), československý politik KSČ, velvyslanec ČSSR v NDR (1969-1971), první náměstek ministra zahraničních věcí ČSSR (1971-1978).

¹³⁴ Miloslav Růžek (1923-2007), československý diplomat a politik, velvyslanec v USA (1964-1966) a velvyslanec ve Velké Británii (1966-1971), náměstek ministra zahraničních věcí (1971-1975).

¹³⁵ Archiv ministerstva zahraničních věcí, Praha, Teritoriální odbor – tajné 1975-79 (dále jen AMZV, TO-T 1975-79), Německá spolková republika, karton č. 6, č.j. 017.632/75-4; Konzultace mezi MVV ČSSR a NSR 10.-12. 1974 v Praze.

V rámci bilaterálních otázek byly Gehlhoffem potvrzeny plánované návštěvy ministra H. D. Genschera v ČSSR, československého předsedy vlády L. Štrougala v SRN a rovněž generálního tajemníka ÚV KSČ G. Husáka v SRN. Hovořilo se o prohloubení vědecko-technické spolupráce nebo o navázání vztahů v oblasti dopravy. Obě strany konstatovaly, že by se měla posílit obchodní výměna a hospodářské styky mezi oběma státy. Podrobněji se diskutovalo o humanitárních otázkách a bylo navrženo, aby otevřené nebo nejasné otázky v této oblasti byly nadále projednávány a řešeny mezi velvyslanectvími a ministerstvy zahraničních věcí. Zmíněna byla i turistika, přičemž Gehlhoff poukázal na technickou potíž v podobě dlouhé čekací doby na hranicích a navrhl schůzku expertů obou stran k přezkoumání této záležitosti.

První náměstek Krajčír v rámci diskuse o KBSE informoval, že náměstek Růžek měl možnost diskutovat o této problematice se zástupci téměř 30 států, které se Konference účastní. I přes některé rozdílné názory ČSSR očekávalo, že budou problémy překonány, a proto i uvítal prohlášení SRN o zájmu urychlit a ukončit celé jednání.

Krajčír zmínil i tzv. humanitární dopis a uvedl, že v ČSSR byly všechny dokumenty včetně tohoto dopisu zveřejněny ve Sbírce zákonů a nařízení, zároveň dodal, že Československo postupuje při žádostech československých občanů německé národnosti ve smyslu humanitárního dopisu. Rovněž předpokládal obdobné jednání i ze strany SRN v případě československých občanů, kteří budou žádat o přesídlení ze Spolkové republiky do Československa. V rámci cestovního ruchu Krajčír uvedl, že existují předpoklady k jeho zlepšení, podpořil přitom možnost jednat o všech opatřeních, která by tento styk usnadnila.

Gehlhoff upozornil na počet přestěhovaných občanů z ČSSR do SRN, který byl v prvním roce po podpisu Pražské smlouvy nejnižší od poloviny šedesátých let. Krajčír k této záležitosti uvedl, že bude zřejmě nutné srovnat čísla. Dle jeho slov ČSSR z „pochopitelných“ důvodů nebude tzv. humanitárnímu dopisu dělat propagaci, ale bude v jeho duchu i dle československých zákonů postupovat. Dodal, že jde možná o nedorozumění, na což Gehlhoff odvětil, že nejde o nedorozumění, ale o humanitní problém.¹³⁶

¹³⁶ AMZV, TO-T 1975-79, NSR, karton č. 6, č.j. 017.632/75-4; Záznam o přijetí státního sekretáře zahraničního úřadu NSR dr. Waltera Gehlhoffa I. náměstkem s. Krajčírem dne 12.11.1974 od 10,30 do 11,50 hod.

3.3 Návštěva Genschera v Praze z pohledu ČSSR

Ministr zahraničí Hans Dietrich Genscher pobýval v Československu ve dnech 24.-26. března 1975. Setkal se s ministrem zahraničních věcí Bohuslavem Chňoupkem a rovněž vedl rozhovor s předsedou vlády Lubomírem Štrougalem¹³⁷ a generálním tajemníkem ÚV KSČ Gustávem Husákem.

Genscher nejprve hodnotil současnou mezinárodní situaci, přičemž zdůraznil, že zahraniční politika SRN se i nadále zaměřuje na podporu zmírňování napětí. Mimo jiné vyzdvihl význam současných dobrých vztahů mezi USA a SSSR pro další pokračování *détente*. Nicméně dodal, že politika uvolňování nesmí být v rozporu s uplatňováním národních zájmů, v jejich případě zejména v otázce Západního Berlína a „spojování lidí v Německu“.

Obdobným způsobem přistupovala SRN i ke KBSE. Její dosavadní přípravy hodnotila kladně a dosažené výsledky považovala za dostatečné a uvažovala o finalizaci Konference. Vyjádřila souhlas s možností ukončit ji co nejdříve na nejvyšší úrovni za předpokladu, že všichni účastníci vyvinou potřebné úsilí. Dosud nevyřešené body agendy KBSE měly dle západoněmecké strany řešení, spolkový ministr zahraničí se zvláště zmínil o tzv. plovoucí doložce o možnosti změny hranic mírovou cestou. Další problémy spatřoval i u posledního desátého principu Závěrečného aktu (plnění závazků z mezinárodních smluv). Co se týče otázky hlášení velkých vojenských cvičení, nešlo Spolkové republice o konkrétní parametry, kde jsou dosud značné diference v představách Západu a socialistických států, ale především o nastolení důvěry mezi zúčastněnými zeměmi. Nicméně chápal specifčnost postavení takových států jako SSSR nebo Turecka.

Výsledky diskusí v humanitárních otázkách v rámci třetího „koše“ KBSE považoval Genscher za uspokojivé, zároveň však zdůraznil stanovisko Západu, že Konference musí přinést hmatatelné výsledky pro „obyčejného člověka“, mimo jiné s ohledem na západoevropskou veřejnost.¹³⁸

Ministr Chňoupek se ohledně příprav KBSE vyjádřil k československému návrhu na stálý Konzultativní orgán.¹³⁹ Vycházel z předpokladu, že Konference nepochybně

¹³⁷ Lubomír Štrougal (1924-2023), komunistický politik, ministr zemědělství (1959-1961), ministr vnitra (1961-1965), předseda vlády ČSSR (1970-1988).

¹³⁸ NA, KSČ, ÚV, PŘEDSEDNICTVO 71-76, svazek 153, a. j. 156, bod 7, č.j. 012.258/75-4, Zpráva o oficiální návštěvě ministra zahraničí NSR H.-D. Genschera v ČSSR ve dnech 24.-26. března 1975.

¹³⁹ Postoje československé delegace byly předem domluveny se sovětskými kolegy, a právě Československo jako reprezentant malého státu přiléhajícího k „železné oponě“ mělo za úkol pokusit se celý proces i po podpisu Závěrečného aktu institucionalizovat, proto byl z československé strany vznesen

přijme velmi závažná opatření, která bude třeba uvést do praxe a bude tedy užitečné vytvořit pomyslný most mezi Konferencí a tím, co nastane. Konzultativní orgán měl být chápán jako místo setkávání zástupců zúčastněných států. Chňoupek zdůraznil, že Československo je flexibilní, pokud jde o konečnou formulaci a je toho názoru, že vytvoření orgánů je v zájmu všech zúčastněných. Zmínil stanovisko některých zemí v Ženevě, které se domnívají, že otázka zajištění kontinuity závisí na tom, jaké konkrétní výsledky se na KBSE dosáhnou a navrhuje dvou až tříletou přestávku. ČSSR bylo však přesvědčeno, že není třeba čekat, jelikož dosažené výsledky již potvrdily, že bude smysluplné kontinuitu procesu nějak zabezpečit, z tohoto hlediska by bylo vytvoření konzultativního orgánu prospěšné. Co se týče druhého a třetího „koše“, československý ministr zahraničí neviděl žádné zvláštní problémy, zmínil se pouze o otevřené otázce podmínek pro práci novinářů ve třetím „koši“ a o doložce nejvyšších výhod ve druhém „koši“, přičemž dle jeho slov bylo možné v obou případech nalézt uspokojivé řešení.¹⁴⁰

Následně Genscher hovořil o problematice jednání ve Vídni (SOSV¹⁴¹), přičemž zdůraznil požadavek západních států vyváženého snižování, které by mělo vyrovnat disproporce v poměru ozbrojených sil NATO a zemí Varšavské smlouvy. Byl přesvědčen, že pozitivní zakončení KBSE v Ženevě může mít příznivý vliv na další vývoj vídeňských jednání.

Ohledně vnitropolitické situace v SRN spolkový ministr zahraničí uvedl náročný úkol, který čeká koalici. Hovořil o zatím neúspěšných volebních výsledcích a činnosti koalice, která usilovala o vítězství v dalších zemských volbách. Dále zmínil, že v souvislosti s volebním bojem má pro koalici klíčovou úlohu otázka přesídlení československých občanů německé národnosti do SRN. V případě kladného vyřešení problému jej mohla koalice využít ve volbách jako konkrétní pozitivní příklad realizace smluv se socialistickými státy a současně zeslabovat útoky opozice, která využívala toho, že po uzavření Smlouvy a tzv. humanitárního dopisu došlo ke snížení počtu žádostí o přestěhování. Genscher požádal ČSSR, aby v tomto směru učinila první kroky do 4.5. 1975, kdy koalici čekaly důležité zemské volby v Severním Porýní-Vestfálsku.¹⁴²

návrh na stálý evropský Konzultativní orgán. Dostupné z: DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: *Bezčasí*, s. 212.

¹⁴⁰ AMZV, TO-T 1975-79, NSR, karton č. 3, č.j. 012.258/75-4; Zpráva o oficiální návštěvě ministra zahraničí NSR H.-D. Genschera v ČSSR ve dnech 24.-26. března 1975.

¹⁴¹ Jedná se o vídeňská jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje v letech 1973-1977. K tomu srovnej například dobovou publikaci: FIFKA, Tomáš. *Vídeňská jednání 1973-1977: vídeňská jednání o snížení ozbrojených sil a výzbroje*. Svět v pohybu (Svoboda). Praha: Svoboda, 1978.

¹⁴² Zemské volby v Severním Porýní-Vestfálsku v roce 1970 neměly pro koalici SPD/FDP příznivé výsledky. Straně CDU přibyly volební hlasy o 3,5 procentních bodů, zatímco SPD zaznamenala úbytek o

Konkrétně by spolková vláda uvítala, kdyby se v tomto roce mohlo přesídlit 2000 až 3000 československých občanů německé národnosti do SRN.

Ministr Chňoupek Genschera upozornil, že z prověření většího počtu evidenčních karet údajných zájemců o přestěhování do SRN vyplynulo, že v současné době podal žádost pouze nepatrný počet žadatelů. Řada případů již byla kladně vyřízena a poměrně značné množství občanů si o přestěhování vůbec nezažádalo. Československá strana dále prohlásila, že postupuje důsledně dle dopisu a v rámci československých zákonů a nařízení. Rovněž byla zmíněna ekonomická stránka odchodu kvalifikovaných pracovních sil. Genscher byl ujištěn o tom, že přednesená žádost bude posouzena a Chňoupkovi byl odevzdán další seznam žadatelů o přesídlení do SRN.

Poté proběhla diskuse i o možnostech zlepšování cestovního ruchu mezi oběma státy, přičemž Genscher doporučil poskytovat úlevy z povinné výměny valut penzistům a při návštěvách příbuzných. Československá strana informovala o opatřeních prováděných ke zvýšení kapacity některých hraničních přechodů a požádala stranu západoněmeckou o rovnoměrnější využívání málo frekventovaných přechodů.

Spolkový ministr zahraničních věcí dále sdělil, že SRN brzy předloží návrh kulturní dohody. Obě strany projeví zájem jednat o úmluvě o zamezení dvojího zdanění a dopravních dohodách. Po zdůraznění československé pozice k Západnímu Berlínu ve smyslu Čtyřstranné dohody, která neumožňuje rozšíření platnosti některých dohod na Západní Berlín, Genscher uvedl, že jednání o dohodě o vědeckotechnické spolupráci mohou pokračovat až po vyjasnění této otázky. ČSSR navrhla možnost přípravy dohody o spolupráci a vzájemné pomoci v celních otázkách. Genscher opět zdůraznil západoněmecký požadavek, aby ve všech smlouvách a dohodách byla doložka o Západním Berlíně.

Oboustranný zájem byl projeven rovněž na prohloubení hospodářských styků. Československá strana upozornila na údajnou diskriminaci při československých vývozech do SRN a žádala o její odstranění. Dále zmínila, že v SRN je ČSSR v některých mediálních příspěvcích líčena překrouceně, Genscher odpověděl, že SRN má zájem, aby při

3,4 procentních bodů a FDP o 1,9. Nordrhein-Westfalen Landtagswahlen 1970. tagesschau.de [online]. © ARD-aktuell [cit. 2024-04-23]. Dostupné z: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/1970-06-14-LT-DE-NW/index-content.shtml>. V zemských volbách roku 1975 došlo opět k nárůstu volebních hlasů u CDU o 0,8 procentních bodů a k poklesu u SPD o 1 procentní bod, FDP zaznamenala zisk o 1,2 procentních bodů. CDU se však nepodařilo nahradit sociálně-liberální koalici, která dosáhla většiny 10 mandátů. Nordrhein-Westfalen Landtagswahlen 1975. tagesschau.de [online]. © ARD-aktuell [cit. 2024-04-23]. Dostupné z: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/1975-05-04-LT-DE-NW/index.shtml>.

rozvíjení styků byl vytvářen také jasný obraz jednoho o druhém a že je třeba odstraňovat předsudky.

V samotném závěru rozhovorů oba konstatovaly zájem o další rozvoj vztahů v politické, kulturní, hospodářské i smluvní oblasti. Československá strana zdůraznila, že tyto styky hodlá rozvíjet bez zbytečných nedorozumění a chce zajistit jejich kvalitu. Brala přitom zřetel na minulost, jakož i skutečnost, že vztahy mezi ČSSR a SRN byly prohloubeny teprve před 15 měsíci.¹⁴³

O této významné události se veřejnost dozvíдалa především z příspěvků dobových periodik. *Lidová demokracie* informovala čtenáře nejprve o uvítání ministra zahraničí Genschera na ruzyňském letišti, mimo jiné se zmínila i o pietním aktu spolkové ministra, kdy Genscher uctil památku Neznámého bojovníka v Národním památníku na Žižkově v Praze. Článek se dále věnoval rozhovorům ministra Chňouпка a ministra Genschera, během kterých si obě strany vyměnily názory na rozmanité otázky mezinárodně politických vztahů a zabývaly se zejména problematikou vídeňského jednání o snížení stavu ozbrojených sil a Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Chňoupek při diskusích zdůraznil zájem ČSSR na dobrých sousedských vztazích se SRN a ocenil výsledky, kterých bylo dosaženo na podpisu smlouvy mezi oběma stranami zejména v hospodářské oblasti. Vyzdvihl konstruktivní obsah dosavadních jednání a zdůraznil hlavní cíle československé zahraniční politiky, které jsou zaměřeny na to, aby se vztahy států s rozdílným společenským zřízením staly přátelskými. V této souvislosti poukázal především na současná jednání ve Vídni a v Ženevě a další momenty mezinárodně politických vztahů, které přispívají k rozšiřování spolupráce a míru ve světě. Spolkový ministr zahraničních věcí rovněž ocenil dosažené pokroky v rozvoji vztahů obou zemí a vyjádřil přesvědčení, že současná jednání přispějí k jejich prohloubení a budou možností k širší výměně názorů na problematiku bezpečnosti a spolupráce v Evropě, další mezinárodně politické otázky a bilaterální otázky obou zemí.¹⁴⁴

Deník *Pravda* informoval i o diskusi předsedy vlády ČSSR Štrougala s ministrem zahraničí Genscherem, při které československý premiér zdůraznil snahu československé zahraniční politiky napomáhat odstraňování napětí v Evropě a utváření podmínek pro všestrannou spolupráci. *Pravda* dále věnovala pozornost rozhovoru obou ministrů

¹⁴³ NA, KSČ, ÚV, PŘEDSEDNICTVO 71-76, svazek 153, a. j. 156, bod 7, č.j. 012.258/75-4, Zpráva o oficiální návštěvě ministra zahraničí NSR H.-D. Genschera v ČSSR ve dnech 24.-26. března 1975.

¹⁴⁴ Česká tisková kancelář (dále jen ČTK), Jednání o aktuálních mezinárodních otázkách, 25. 3. 1975, *Lidová demokracie*, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

zahraničních věcí, při kterém si oba představitelé vyměnili názory na současný stav bilaterálních vztahů Československa a Spolkové republiky Německo, posoudili další možnosti v hospodářské sféře, v oblasti vědeckotechnické spolupráce i v dalších oblastech, které by chtěly strany rozvíjet. Během slavnostního oběda pak spolkový ministr zahraničí ocenil průběh dosavadních debat, které přispívají k rozšiřování vzájemného porozumění v rámci mírové spolupráce v Evropě. Ministr Chňoupek souhlasil s názorem Genschera a zdůraznil, že výsledky dosažené na rozhovorech potvrzují správnost směru mírové koexistence.¹⁴⁵ V dalším článku *Pravda* zhodnotila třídní návštěvu spolkového ministra zahraničních věcí. Dle získaných informací obě strany přivítaly pokrok, který byl dosažen na jednáních KBSE a potvrdily svou vůli plynule řešit otevřené otázky, aby umožnily zakončení konference v blízké budoucnosti a na nejvyšší úrovni. Pozitivně byly ohodnoceny hospodářské vztahy, nicméně československá strana zdůraznila potřebu, aby SRN dále podporovala vzájemný obchod odstraňováním omezení, které ovlivňují československý export do Západního Německa. Autor článku dále vyjmenoval jevy, které ztěžují vzájemné vztahy. Dle něj se jedná o „protičeskoslovenskou činnost přesídleneckých organizací, nenávislnou propagandu revanšistických živlů, štvavé programy takzvané Svobodné Evropy, která pokračuje ve své protimírové činnosti na území SRN a opakované výpady některých informačních prostředků SRN proti socialistickému Československu.“¹⁴⁶

Deník Rudé právo informoval veřejnost o této události v identickém duchu. Jako již zmíněná periodika věnoval pozornost popisu rozhovorů obou ministrů zahraničí, kteří pozitivně hodnotili prohlubování procesu uvolňování mezinárodního napětí, rovněž uvítali pokrok, jehož se dosáhlo při jednáních KBSE a potvrdili vůli plynule řešit dosud otevřené otázky, aby umožnili brzké zakončení konference na nejvyšší úrovni. Rudé právo dále uvedlo, že oba ministři hovořili o příznivém rozvoji hospodářských vztahů, přičemž československá strana zdůraznila přání o pokračování v odstraňování omezení vývozu do Spolkové republiky Německo. V další části článku se deník zmínil, že ministr zahraničí Genscher pozval ministra zahraničních věcí Chňoupka k návštěvě SRN, což bylo následně přijato.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Československá tisková kancelář (dále jen ČSTK), Smier – mierová koexistencia, 26. 3. 1975, Pravda, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

¹⁴⁶ Juraj Bydžovský, Obojstranný záujem, 27. 3. 1975, Pravda, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

¹⁴⁷ ČTK, Užitečná výměna názorů, 27. 3. 1975, Rudé právo, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

Zohledněná periodika poskytovala informace o pozitivním vývoji mezinárodní situace a pokroku v rámci KBSE, rovněž pozitivně popisovala průběh československo-západoněmeckých rozhovorů. Na rozdíl od archivních dokumentů však nezminila problematiku přesídlení československých občanů německé národnosti do SRN, na kterou západoněmecká strana opakovaně upozorňovala.

3.4 Návštěva Genschera v Praze z pohledu SRN

V německých dokumentech je zaznamenána konverzace spolkového ministra Hanse Dietricha Genschera a československého předsedy vlády Lubomíra Štroukala. Po úvodním přivítání hostitel pozitivně zhodnotil dosavadní průběh návštěvy a zdůraznil zejména československý zájem o hospodářskou spolupráci. Dle jeho názoru dosavadní vazby v oblasti spolupráce poukázaly na slabá místa, která bylo třeba překonat. Kooperace musela nyní tvořit základ hospodářských vztahů, i když Štrougal se domníval, že v této oblasti existují stále rezervy a nevyužité možnosti. Uvítal však uzavření dohody o hospodářské, průmyslové a technické spolupráci, která podle něj poskytuje určitou platformu, na níž lze dosáhnout dalšího pokroku.

Štrougal se poté věnoval humanitárním otázkám. Uvědomoval si velký význam, který jim německá strana při svých jednáních přikládala, československá strana nechtěla tyto otázky na pořadu jednání obejít. Současná situace nebyla dle slov předsedy vlády možná interpretovat jako nedostatek ochoty na československé straně; naopak byla připravena plně se řídit podle humanitárního dopisu. Štrougal však musel upozornit, že není možné naplánovat si přesídlení občanů. ČSSR ještě neměla přesná čísla o tom, kolik lidí mělo o přesídlení zájem, a ta se zjišťovala velmi obtížně. Dle něj se určitě nejednalo o 20 000 nebo 25 000. Na druhou stranu mohl ujistit, že letos bude dosaženo pokroku, aby německá strana neměla na konci roku důvod ke kritice. Snažil se pro to vytvořit vhodné podmínky, ale dle jeho slov bylo třeba vzít v úvahu určitý politický postoj a vyjasnit si některé věci, které vyplývají z místních okolností a podmínek. Smlouva byla uzavřena až po 30 letech, takže bylo třeba počítat s určitými „nedoplatky“ z minulosti. Dalo se však počítat s ochotou vedení státu věc vyřešit a pokročit do konce roku.

Ve své odpovědi Genschera nejprve poděkoval Štroukalovi za to, že mu umožnil uspořádat toto setkání, na němž bylo třeba projednat řadu důležitých otázek. Uvedl, že přijetí pozvání do Prahy při odložení jiných závazků vyjadřuje konstruktivní vůli jeho vlády prohlubovat vztahy mezi oběma zeměmi. V bilaterálních vztazích podle něj existovaly velké perspektivy, které dosud nebyly využity. Spolkový ministr zahraničí

souhlasil, že v rámci československo-západoněmecké spolupráce je potřeba vyrovnat se s ostatními socialistickými státy. Nechtěl zastírat, že vývoj hospodářských podmínek má i velký politický význam, z toho vyplývala i jeho osobní angažovanost v hospodářských otázkách.

Genscher se následně vyjádřil k humanitárním otázkám. Bylo důležité si uvědomit, že řešení těchto otázek je klíčové pro posouzení politiky *détente*. V minulosti bylo zaznamenáno velké množství přestěhování, nicméně nyní byl počet nízký a tato skutečnost podněcovala občana k otázce, zda je to důsledek západoněmecké politiky uvolňování. Pro spolkovou vládu bylo důležité, aby mohla na základě těchto jednání předložit něco, co by občanům umožnilo vytvořit si pozitivní úsudek o této problematice. Spolkový ministr zahraničních věcí bral na vědomí, že československá strana chce učinit krok, který by německé straně zprostředkoval na konci roku pozitivní hodnocení, uvítal i možnost následné soukromé diskuse se Štrougalem a Chňoupkem.

Dále Genscher poznamenal, že jeho vláda ve své politice sleduje zásadu kontinuity. Cílem bylo ukázat lidem, že politika *détente* přináší konkrétní výsledky pro jednotlivce. Rozšíření hospodářských vztahů bylo rovněž považováno za součást zahraniční politiky a příležitost pomoci obyvatelům obou zemí.

Štrougal následně v rámci bilaterálních vztahů konstatoval, že velký význam má spolupráce v oblasti kultury, zde hrálo významnou roli odstranění problémů z minulosti. Rovněž chtěl diskutovat o mediálním obrazu Československa v SRN. Požadoval objektivitu a konkrétně navrhl zaměřit se na příslušné novináře.¹⁴⁸

Západoněmecká veřejnost se rovněž dozvíдалa o této události z příslušných deníků. Periodikum *Die Welt* již před samotnou návštěvou informovalo veřejnost, že hlavním tématem Genscherových rozhovorů s Chňoupkem bude pravděpodobně Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě společně s vídeňskými jednáními. Bonn zároveň předpokládal, že nadřazenou roli bude mít otázka přesídlení obyvatel, jelikož jejich počet v posledních letech prudce klesá.¹⁴⁹ To potvrdil další článek obsahující

¹⁴⁸ Botschafter Ritzel, Prag, an das Auswärtige Amt, 114-11532/75, Dokument Nr. 212, 26. 3. 1975. In: MÖLLER, Horst, Klaus HILDENBRAND a Gregor SCHÖLLGEN. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1975*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2006, s. 309-314. ISBN 978-3-486-57754-9.

¹⁴⁹ Bez autora (dále jen B. A.), Umsiedlung ein wichtiges Thema Genschers in Prag, 25. 3. 1975, *Die Welt*, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

tvrzení Genschera, že od uzavření Smlouvy se počet přesídlených téměř zastavil. Spolkový ministr zahraničí tak doufá v příznivé řešení tohoto problému.¹⁵⁰

Obrázek 3 Výstřížek článku z periodika *Die Welt*

Zdroj: fond Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřížkový archiv III., Praha, (1945)
1952-1987, karton č. 6562

Podobným způsobem přinesl informace o této problematice i deník *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Dle jeho článku Praha přislíbila spolupráci v této oblasti v humanitárním dopise, který byl součástí Smlouvy, od té doby však počet přesídlených klesl a Bonn se začíná cítit podveden. Nemůže tak dělat nic jiného než na této otázce trvat.¹⁵¹ Je tedy nutno podotknout, že na rozdíl od československých deníků se západoněmecká periodika při interpretaci dané události zaměřovala zejména na problematiku přesídlení československých občanů německé národnosti, přičemž českoslovenští novináři jí záměrně nevěnovali žádnou pozornost.

3.5 Setkání kancléře Schmidta s prezidentem Husákem v Helsinkách

Závěrečný akt, jak již bylo zmíněno, byl oficiálně schválen a podepsán na vrcholném summitu ve finské metropoli ve dnech 30. 7. až 1. 8. 1975. Tato událost byla považována za největší a nejrepresentativnější v politických dějinách poválečné Evropy, a tomu odpovídaly i významné osobnosti, které se konference zúčastnily. USA přijel do Helsinek

¹⁵⁰ Carl Gustaf Ströhm, Bonn wünscht Klärung der Aussiedlung – Prag will das Problem prüfen, 26. 3. 1975, *Die Welt*, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

¹⁵¹ B. A., Themen in Prag, 25. 3. 1975, *Frankfurter Allgemeine*, uloženo v NA, MZV-VA III., karton č. 6562.

zastupovat prezident Gerald Ford¹⁵², z Kanady dorazil ministerský předseda Pierre Elliot Trudeau¹⁵³. Většinu evropských států reprezentovali předsedové vlád a mnohdy i prezidenti, kromě toho byli doprovázeni svými ministry zahraničí a početným štábem. U jednacího stolu se tak sešli například Helmut Schmidt, Harold Wilson¹⁵⁴, V. Giscard d'Estaing nebo Aldo Moro¹⁵⁵ s Leonidem Brežněvem, dále i s Edwardem Gierkem¹⁵⁶, Nicolaem Ceausescem¹⁵⁷ či Erichem Honeckerem¹⁵⁸. Na summitu byli přítomni i prezident Kypru arcibiskup Makarios III.¹⁵⁹ a jeho protivník z Turecka, předseda vlády Süleyman Demirel¹⁶⁰. Lze zmínit i šéfa poslední španělské frankistické vlády Carlose Ariase Navarra¹⁶¹, výjimečně byli zastoupeny i nejmenší evropské země, konkrétně San Marino, Lichtenštejnsko a Monako. Vatikán reprezentoval kardinál státní sekretář Agostino Casaroli¹⁶² jako zvláštní delegát papeže Pavla IV.¹⁶³

¹⁵² Gerald Ford (1913-2006), viceprezident Spojených států amerických (1973-1974), prezident Spojených států amerických (1974-1977).

¹⁵³ Pierre Elliot Trudeau (1919-2000), kanadský ministerský předseda (1968-1979).

¹⁵⁴ Harold Wilson (1916-1995), britský politik, předseda vlády Spojeného království v období 1964-1970 a 1974-1976.

¹⁵⁵ Aldo Moro (1916-1978), italský právník a politik, premiér Itálie v období 1963-1968 a 1974-1976.

¹⁵⁶ Edward Gierek (1913-2001), polský politik, první tajemník (1970-1980).

¹⁵⁷ Nicolae Ceausescu (1918-1989), rumunský politik, prezident Rumunské socialistické republiky (1967-1989).

¹⁵⁸ Erich Honecker (1912-1994), německý komunistický politik, generální tajemník Sjedenocené socialistické strany Německa. V letech 1971-1989 stál v čele Německé demokratické republiky.

¹⁵⁹ Makarios III. (1913-1977), kyperský ortodoxní kněz, arcibiskup, prezident Kypru (1959-1977).

¹⁶⁰ Süleyman Demirel (1924-2015), turecký politik, premiér Turecka v období 1965-1971, 1975-1977, 1977-1978, 1979-1980, 1991-1993, prezident Turecka (1993-2000).

¹⁶¹ Carlos Arias Navarro (1908-1989), španělský právník a politik, premiér (1973-1976).

¹⁶² Agostino Casaroli (1914-1998), římskokatolický kněz, diplomat, kardinál státní sekretář Vatikánu.

¹⁶³ DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: *Bezčasí*, s. 220-221.

Obrázek 4 Helmut Schmidt a Erich Honecker na KBSE 1. srpna 1975

Zdroj: *Bpb.de* [online]. [cit. 2024-04-25]. Dostupný na [www: https://www.bpb.de/kurzknapp/hintergrund-aktuell/210407/45-jahre-schlussakte-von-helsinki/](https://www.bpb.de/kurzknapp/hintergrund-aktuell/210407/45-jahre-schlussakte-von-helsinki/).

Československá strana byla reprezentována jejími nejvyššími představiteli, prezidentem Gustávem Husákem a ministerským předsedou Lubomírem Štrougalem, kteří byli doprovázeni ministrem zahraničí Bohuslavem Chňoupkem. Husák a další zástupci ČSSR vystoupili na summitu s vlastními proslovy, větší respekt však získali díky bilaterálním schůzkám, zejména pak se západními partnery. Během tří dnů se československý prezident setkal například s finským prezidentem Urho Kekkonenem¹⁶⁴, britským premiérem Wilsonem, rakouským spolkovým kancléřem Brunem Kreiskym¹⁶⁵ a jeho německým kolegou Helmutem Schmidtem, rovněž s generálním tajemníkem OSN Kurtem Waldheimem¹⁶⁶. Předseda československé vlády Štrougal hovořil s hlavními představiteli Itálie, Dánska, Norska nebo Belgie, měl schůzku i se španělským premiérem Navarrou. Ministr Chňoupek měl možnost diskutovat s většinou evropských vedoucích diplomatů, kromě toho vedl rozhovor

¹⁶⁴ Urho Kaleva Kekkonen (1900-1986), finský politik, prezident Finska (1956-1982).

¹⁶⁵ Bruno Kreisky (1911-1990), rakouský právník a politik, ministr zahraničí (1959-1966), předseda Sociálně demokratické strany Rakouska (SPÖ) (1967-1983), spolkový kancléř Rakouska (1970-1983).

¹⁶⁶ Kurt Waldheim (1918-2007), rakouský právník, diplomat, generální tajemník OSN (1972-1981), prezident Rakouska (1986-1992).

s Henry Kissingerem, švýcarským politikem Pierrem Graberem¹⁶⁷ nebo s již zmíněným zástupcem Vatikánu.¹⁶⁸

Z hlediska vztahů mezi Prahou a Bonnem lze konstatovat, že Závěrečný akt helsinké konference opakoval a zároveň rozvíjel závazky Pražské smlouvy, lze zmínit například respektování svrchované rovnosti a územní celistvosti nebo zavržení užití síly v mezistátních vztazích.¹⁶⁹ Potvrdilo to také setkání kancléře Helmuta Schmidta a prezidenta Gustáva Husáka v Helsinkách, které se uskutečnilo dne 30. 7. 1975. Úvodem rozhovoru se československý prezident zamyslel nad vývojem bilaterální relace v posledních letech v kontextu détente. U té příležitosti zmínil návštěvu tehdejšího spolkového kancléře Willyho Brandta a spolkového ministra zahraničí Waltera Scheela v Praze (1973), pobyt spolkového ministra Hanse Dietricha Genschera v Praze (1975) a návštěvy československých ministrů ve Spolkové republice Německo. Dle československého prezidenta se postupně zlepšovaly podmínky pro dobrou sousedskou spolupráci, které umožnily prohloubení spolupráce v hospodářské oblasti, i zlepšující se kulturní vztahy. Pražská smlouva měla podle Husáka nepochybně velmi pozitivní dopad, ale někdy bylo k řešení problémů zapotřebí čas a trpělivost. Proto by rozhovory, jako byl ten dnešní, neměly být vnímány pouze z hlediska jejich obsahu, ale také především jako výraz dobré vůle ke spolupráci v této části Evropy. Chtěl tímto zdůraznit dobrou vůli československé strany pokračovat ve zlepšování vzájemných vztahů krok za krokem.

Helmut Schmidt nejprve hovořil o zprávě ministra Hanse Dietricha Genschera o návštěvě Prahy, která byla podána zahraničnímu výboru Spolkového sněmu. Opozici přitom vadil zejména československý příslib povolení přestěhování určitého počtu osob ze země v roce 1975, jelikož se nezdálo, že by těchto čísel mělo být dosaženo. Husák na výroky spolkového kancléře reagoval slovy, že československá strana dala úřadům pokyn, aby žádost o výjezd československých občanů německé národnosti posuzovaly kladně. Krátce před svým odjezdem do Helsinek byl informován, že jen asi polovina z těch, kteří měli zájem o přesídlení, podala žádost československým úřadům. Upozornil také na smíšené rodiny, které by neměly být rozdělovány. Uvedl například případ, kdy dvě třetiny rodiny měly českou národnost a jedna třetina německou. V této souvislosti

¹⁶⁷ Pierre Graber (1908-2003), švýcarský politik, člen Spolkové rady Švýcarska (1970-1978), prezident Švýcarské konfederace v roce 1975.

¹⁶⁸ DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinké konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: *Bezčasí*, s. 221-222.

¹⁶⁹ DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, s. 81-82.

poukázal na skutečnost, že Československo trpí nedostatkem pracovních sil, a proto se kriticky vyjádřil k odchodu lidí v produktivním věku z ČSSR. Hned po návratu z Helsinek však hodlal zjistit, zda si úřady při přesídlování rodin německé národnosti nepočínají příliš akurátně.

Probíhala diskuse také o vývoji na Blízkém východě a ve Středomoří, rovněž o hospodářském vývoji zemí v Evropě a problematice nezaměstnanosti. Spolkový kancléř byl znepokojen tím, že vyhrocení situace na Blízkém východě a v Izraeli povede k problémům s dodávkami ropy, s její cenou a že se hospodářské potíže všech evropských zemí prohloubí. Problémy tohoto druhu vnímal například v Jugoslávii. Co se týče nezaměstnanosti, byl si vědom toho, že v ČSSR nezaměstnaní nejsou, ale valorizace surovin a ropy hrála roli i zde. Dále uvedl, že spolková vláda vyvíjí velké úsilí, aby místo konfrontace dosáhla větší spolupráce se zeměmi vyvážejícími ropu a s velkými rozvojovými zeměmi, rovněž využívá veškerého vlivu, aby přesvědčila Izrael k větší ochotě ke kompromisu.¹⁷⁰

3.6 Vztahy mezi ČSSR a SRN po KBSE

O tom, jak se vyvíjela bilaterální relace po konání Helsinské konference podle mého názoru vyplývá ze setkání československé a západoněmecké delegace ve dnech 26. a 27. února 1976 v Bonnu. Proběhla zde výměna názorů na multilaterální i bilaterální otázky, mimo jiné byla zaměřena pozornost na uplatňování ustanovení vzešlých z Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Spolková republika Německo posoudila Závěrečný akt KBSE jako celek, všechny jeho části považovala za stejně rovnocenné a zdůraznila nutnost využití těchto částí jak na bilaterální, tak i multilaterální úrovni. V bilaterálních otázkách ve vztahu k ČSSR kladla SRN důraz především na tzv. třetí „koš“. Rovněž odmítla uznat výsledky KBSE za výraz uznání principů mírového soužití mezi dvěma seskupeními států v Evropě (státy východního bloku a státy západní Evropy) a vycházela z toho, že zásady mírového soužití jsou platné ve vzájemných vztazích jednotlivých států. Západoněmecká strana dále uvedla, že u tamní veřejnosti existuje určitá skepse vůči realizaci KBSE, spolková vláda je přesto rozhodnuta plnit závazky, jež přijala podpisem Závěrečného aktu.¹⁷¹ Jako další problém související s KBSE západoněmecká strana

¹⁷⁰ Botschafter Ritzel, Prag, an das Auswärtige Amt, 114-11532/75, č. 212, 26. 3. 1975. In: MÖLLER, Horst, Klaus HILDENBRAND a Gregor SCHÖLLGEN. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1975*. s. 1069-1073.

¹⁷¹ Skepse západoněmecké veřejnosti se projevovala v otázce Západního Berlína, kde existovaly rozdílné interpretace Čtyřstranné dohody.

uvedla, že uvolňování v politické oblasti musí být doprovázeno uvolněním i v oblasti vojenské. SRN se domnívala, že by se díky tomu mohly odbourávat představy části evropské veřejnosti o útočných úmyslech RVHP a mohlo by tak dojít ke zvýšení pocitu bezpečnosti v Evropě.

Delegace SRN poukázala na praxi neudělování vstupních víz pro ty novináře, kteří zaujímají kritický postoj k vývoji v Československu. Byla přesvědčena, že jejich pobyt v ČSSR by mohl vést ke změně jejich názorů, a proto doporučovala změnu v dosavadní praxi, kterou západoněmecká strana považovala za přísnější než u jiných socialistických zemí. Československá delegace poukázala v duchu Helsinek na nutnost objektivního informování při respektování daných společenských systémů. Zdůraznila množství západoněmeckého tisku, filmů, a přeložených knih, které se v Československu odebírají, přičemž to porovnávala s nižším zájmem na straně Spolkové republiky.

Následně proběhla diskuse i o kulturní oblasti, přičemž německá delegace se dožadovala zintenzivnění, například v podobě větších možností pro hostování umělců a souborů v ČSSR, výměny mládeže, studentů a profesorů. Naléhala rovněž na ulehčení cestování, konkrétně žádala snížení poplatků za víza a poskytnutí úlev při povinné výměně valut.

Západoněmečtí představitelé opětovně projevíli zájem o řešení tzv. humanitárních případů. Požadovali přitom rychlejší vyřizování žádostí o přestěhování československých občanů německé národnosti z ČSSR do SRN, jelikož nebyli spokojeni s dosavadním počtem přesídlených obyvatel. Československá strana uvedla, že plní obsah tzv. humanitárního dopisu, a že byla přijata opatření na urychlení procedur při vyřizování příslušných žádostí.¹⁷²

Pomyslný kulminační bod zlepšování vzájemných vztahů v kontextu *détente* představovala v dubnu 1978 historicky první návštěva československého prezidenta ve Spolkové republice Německo. Gustáv Husák tehdy spolu s německými hostiteli záměrně hovořil o „duchu Helsinek“. Nejdůležitější bod návštěvy představovala společná deklarace z 11. 4. 1978, která obě strany zavazovala k vyvíjení dalšího úsilí zaměřeného na široký rozvoj na základě rovnoprávnosti a vzájemné výhodnosti. Plánem bylo rozvíjet kontakty v hospodářské a politické oblasti, snaha o partnerství měst v obou státech splňovala úkol v podobě prohlubování politického dialogu na různých úrovních. Důraz byl kladen také na objektivní a věcné informování ve druhé zemi, kromě toho nově

¹⁷² AMZV, TO-T 1975-79, NSR, karton č. 6, č.j. 011.860/76-4; Zpráva o konzultacích mezi FMZV a zahraničním úřadem NSR ve dnech 26. a 27. února 1976.

podepsaná dohoda o kulturní spolupráci podporovala zlepšování kulturních vztahů. Na základě toho docházelo od té doby k pravidelným každoročním konzultacím šéfů diplomacií, což potvrdila také návštěva spolkového ministra Hanse Dietricha Genschera v Praze koncem roku 1980.¹⁷³

¹⁷³ DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, s. 81-82.

Závěr

Pokusy o zlepšení vztahů mezi Spolkovou republikou Německo a státy východního bloku bylo možné pozorovat již za vlády Konrada Adenauera, avšak teprve sociální demokrat Willy Brandt dokázal díky jeho koncepci tzv. *Neue Ostpolitik* „prolomit ledy“. V kontextu studené války a na pozadí politiky *détente* postupně dosáhl prostřednictvím tzv. východních smluv výrazných změn ve vztazích se Sovětským svazem, Polskou lidovou republikou i Německou demokratickou republikou, a nakonec s Československem. Zásadní problém Pražské smlouvy představovalo pojetí Mnichovské dohody, kterou obě strany vnímaly odlišně.

Přesně v polovině sedmdesátých let nastal na poli mezinárodní politiky klíčový okamžik v podobě podepsání Závěrečného aktu, jenž vznikl jako výsledek několikaletého jednání, známého pod označením Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). Účastnilo se jí 35 států, zahrnujících státy východní i západní Evropy, a také zámořské země USA a Kanadu. Závěrečný akt se dělil do tří tematických „košů“, obsahujících otázky bezpečnosti v Evropě, kooperaci v hospodářských a jiných oblastech, a v neposlední řadě spolupráci v humanitárních oblastech. Poslední bod představoval vzhledem k odlišným politickým systémům největší problém v rámci diskusí, které trvaly tři roky. Vůči Závěrečnému aktu zaujali zástupci východních a západních zemí odlišné postoje. Komunistické režimy pojaly helsinský akt jako potvrzení *statu quo*, což západní představitelé nechtěli akceptovat, a proto někteří začali Akt kritizovat a interpretovat jako ústupek sovětskému totalitarismu. Z dlouhodobého hlediska se však ukázalo, že zásady o lidských právech poskytly právní základ pro disidentská hnutí v komunistickém režimu.

KBSE značným způsobem ovlivnila i bilaterální relaci mezi ČSSR a SRN. V přípravné fázi Konference docházelo opakovaně k setkáním nejvyšších představitelů obou stran, která samozřejmě zahrnovala diskuse o její přípravě, ale také otázky týkající se čistě československo-západoněmeckých vztahů. Konkrétně se uskutečnila návštěva ministra zahraničních věcí Bohuslava Chňoupka v SRN (1974), do Prahy přicestoval státní tajemník zahraničního úřadu SRN Walter Gehlhoff (1974), neméně důležitý byl pobyt spolkového ministra zahraničí H. D. Genschera v ČSSR (1975). Československý prezident Gustáv Husák měl možnost setkat se se spolkovým kancléřem Helmutem Schmidtem během závěrečné fáze KBSE v Helsinkách. Na zmíněných schůzkách státníci hovořili o prohloubení vzájemné spolupráce, zejména v hospodářské a vědeckotechnické

oblasti. Kromě toho probíhala debata o kultuře nebo cestovním ruchu, jedním z nejzásadnějších témat byly humanitární otázky. Z hlediska mezinárodní politiky se diskutovalo, jak již bylo zmíněno, o Helsinské konferenci.

U každého rozhovoru jsou zřetelné odlišné i shodné postoje obou stran. Z hlediska KBSE je zřejmé, že západoněmecká strana věnovala největší pozornost tzv. třetímu „koši“, tedy humanitárním otázkám, přičemž vyžadovala, aby výsledky Konference přinesly hmatatelné výsledky pro „obyčejného člověka“. Naopak Československo jako země východního bloku mělo problém se s tímto „košem“ ztotožnit, jelikož příliš zasahoval do principů souvisejících s jeho nedemokratickým politickým režimem. Českoslovenští političtí aktéři zdůrazňovali především principy z prvního „koše“, například neporušitelnost hranic nebo zásadu nevměšování do vnitřních záležitostí. Spokojení byli rovněž s druhým „košem“, který podporoval prohlubování ekonomické spolupráce.

Jeden z nejzávažnějších problémů československo-západoněmeckých vztahů, souvisejících s humanitární otázkou, představovalo přesídlení československých občanů německé národnosti z ČSSR do SRN. Bonn neustále připomínal výrazné snížení počtu přesídlených obyvatel německého státního občanství od podepsání Pražské smlouvy, československá strana opakovaně argumentovala poukazem na tzv. humanitární dopis a československé zákony. Zároveň zdůrazňovala nežádoucí úbytek kvalifikovaných pracovních sil. Dle západoněmecké spolkové vlády však šlo zejména o humanitní problém.

I po uzavření Závěrečného aktu se výměna názorů mezi Československem a Spolkovou republikou Německo nesla v podobném duchu. SRN stále kladla důraz především na závazky z třetího „koše“ a stále požadovala zvýšení počtu přesídlených občanů do Západního Německa. I přes tyto skutečnosti lze říci, že Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, respektive její závazky výrazně dopomohly k prohloubení bilaterální relace mezi ČSSR a SRN, ať už v podobě spolupráce současně v různých sférách, nebo kontaktů mezi občany obou zemí, ačkoliv ji nadále limitoval kontext odlišné blokové příslušnosti daný probíhající studenou válkou.

Seznam odborné literatury a elektronických zdrojů

Archivní dokumenty

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha

fond Teritoriální odbor – tajné, 1975-1979, NSR, karton č. 3, 4, 5, 6

Národní archiv, Praha

fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – předsednictvo 1971-1976

fond Ministerstvo zahraničních věcí – Výstrižkový archiv III., Praha, (1945) 1952-1987, karton č. 6562

Vydané prameny institucionální povahy

DEJMEK, Jindřich (ed.) *Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956-1989)*. Díl druhý. Cirkulární telegramy MZV 1969-1980. Svazek II/2 1973-1977. Praha: Historický ústav, 2022. ISBN 978-80-7286-398-3.

Horst MÖLLER a Rudolf MORSEY. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1974*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2005. ISBN 3-486-57558-9.

MÖLLER, Horst, Klaus HILDENBRAND a Gregor SCHÖLLGEN. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1975*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2006. ISBN 978-3-486-57754-9.

Odborná literatura

BAŠTOVÁ, Petra. *Třetí pilíř zahraniční politiky?: západoněmecká zahraniční kulturní politika v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století*. Historie (Academia). Praha: Academia, 2018. ISBN 978-80-200-2797-9.

BENDER, Peter. *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen: vom Mauerbau bis zur Vereinigung*. 4. Aufl. Deutsche Geschichte der neuesten Zeit vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1996. ISBN 3-423-04528-0.

BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy: studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-37-4.

- CODACCIONI-FILIPPI A.-M. & kol. Dějiny 20. století: Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0403-1.
- DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha: CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002. ISBN 80-86547-07-8.
- DEJMEK, Jindřich. *Československo: dějiny státu*. Praha: Libri, 2018. ISBN 978-80-7277-572-9.
- DEJMEK, Jindřich. Diplomacie komunistického Československa a definitivní zneplatnění Mnichovské dohody (1948-1973/74). *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. století a 20. století*. 28, 2020, č. 1. ISSN 1210-6860, s. 133-158.
- DEJMEK, Jindřich. Příprava helsinské konference a diplomacie socialistického Československa 1972-1975; In: PETRÁŠ, Jiří a SVOBODA, Libor (ed.). *Bezčasí: Československo v letech 1972-1977*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018. ISBN 978-80-88292-24-1, s. 206-222.
- Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Helsinky 1975*. Praha: Svoboda, 1975.
- DRULÁK, Petr. *Metafory studené války: interpretace politického fenoménu*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-594-3.
- DURMAN, Karel. *Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1536-3.
- HARPER, Lamberton John. *The Cold War*. New York: Oxford University Press, 2011. ISBN 978-0-19-923700-5.
- JAKUBEC, Ivan. Československo-západoněmecké obchodněpolitické a dopravněpolitické vztahy v období 1968-1989. *Acta Oeconomica Pragensia*. 16, 2008, č.1. ISSN 1804-2112, s. 38-48.
- JAKUBEC, Ivan. Československo-západoněmecké obchodněpolitické a dopravněpolitické vztahy v období 1949-1967. *Acta Oeconomica Pragensia*. 13, 2005, č.3, ISSN 1804-2112, s. 190-209.
- JANKŮ, Martin a JANKŮ, Linda. *Politické a právní základy evropských integračních seskupení*. Beckovy mezioborové učebnice. Praha: C.H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-323-3.
- KRÁTKÝ, Karel. *Socialistické státy, evropská bezpečnost a spolupráce*. Svět v pohybu (Svoboda). Praha: Svoboda, 1972.

KUČERA, Jaroslav. *Mírové uspořádání s Německem: od protihitlerovské koalice k Česko-německé deklaraci*. Praha: Dokořán, 2018. ISBN 978-80-7363-912-9.

MORGAN, Michael Cotey. *The Final Act: The Helsinki Accords and the Transformation of the Cold War*. Princeton University Press, 2018. ISBN 9780691176062.

MÜLLER, Helmut M, VOLLRATH, Hanna a KRIEGER, Karl-Friedrich. *Dějiny Německa*. Dějiny států. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-125-5.

PELTRÁM, Antonín. *Evropská integrace a Česká republika*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN 978-80-247-6242-5.

PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969-1974*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999. ISBN 80-85864-75-4.

SCHWARZ Hans-Peter, Helga HAFTENDORN, Klaus HILDEBRAND, Werner LINK, THOMAS, Daniel C. *Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Vyd. 1. Praha: Academia a ČSDS, 2007. ISBN 978-80-200-1506-8.

WOLFRUM, Edgar, *Zdařilá demokracie: dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek*. Studium (Barrister & Principal). Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008. ISBN 978-80-87029-43-5.

Elektronické zdroje

Nordhein-Westfalen Landtagswahlen 1970. tagesschau.de [online]. © ARD-aktuell [cit. 2024-04-23]. Dostupné z: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/1970-06-14-LT-DE-NW/index-content.shtml>.

Nordhein-Westfalen Landtagswahlen 1975. tagesschau.de [online]. © ARD-aktuell [cit. 2024-04-23]. Dostupné z: <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/1975-05-04-LT-DE-NW/index.shtml>.

SUCHÁ, Lucie. A Německo pokleklo před Polskem. Brandtovo gesto vstoupilo do dějin. *Idnes.cz* [online]. Praha: Mafra, © 1998–2024, 8.12.2010 [cit. 2024-03-03]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/a-nemecko-pokleklo-pred-polskem-brandtovo-gesto-vstoupilo-do-dejin.A101207_183950_zahranicni_vel.

ŠACH, Jan. Duch Ženevy roku 1955 a marná očekávání. *vhu.cz* [online]. 2020 © Vojenský historický ústav Praha, 17.07.2015 [cit. 2023-11-07]. Dostupné z: <https://www.vhu.cz/duch-zenevy-roku-1955-a-marna-ocekavani/>.

The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): The context of the detente. *Europarl.europa.eu* [online]. © European Union, 2018 [cit. 2023-11-07].

Dostupné z:
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI\(2018\)628219_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628219/EPRS_BRI(2018)628219_EN.pdf).

The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): History. Osce.org [online]. 2024 [cit. 2024-01-29]. Dostupné z: <https://www.osce.org/who/87>.

The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE): Who we are. Osce.org [online]. 2024 [cit. 2024-01-29]. Dostupné z: <https://www.osce.org/whatistheosce>.

What is the human dimension? Osce.org, [online]. 2024 [cit. 2024-01-27]. Dostupné z: <https://www.osce.org/odihr/what-is-the-human-dimension>.

Seznam vyobrazení

Obrázek 1 Kongresové a koncertní centrum Hala Finlandia v Helsinkách.....	24
Obrázek 2 Delegace ČSSR na KBSE v Helsinkách.....	32
Obrázek 3 Výstřížek článku z periodika <i>Die Welt</i>	47
Obrázek 4 Helmut Schmidt a Erich Honecker na KBSE 1. srpna 1975.....	49